

Te Hekenga ki Hawaikihou

He Anga Whakauru Marau Hoahoa
Ā-rōpū mō ngā Kura Arareo Māori
Hei Whakarite i te Ākonga mō ngā
Rā ki Tua

HE ANGA
WHAKAURU
MARAU

HE KETE MŌ NGĀ
TAMARIKI WEHE I
TE KURA

Akoranga	Wānanga	Mātauranga	Toitūtanga	Whānau	Te Taiao
Kia mau ki te aka matou kia tū rangatira ai i ngā ao e rua Ākonga are equipped with the best of both worlds	Learning Academia Kia mātau te mōhio ki te hōhonutanga o te ako Ākonga understand the depth of learning	Knowledge Sustainability Kia aumangea te tirohangā whakamua Ākonga are secure in the knowledge of ancestral entrepreneurship	SUSTAINABILITY CURRICULUM INTEGRATION FRAMEWORK Māori medium School Leavers' Toolkit	FAMILY SUPPORT ENVIRONMENT Kia whai koha ki ngā tikanga kaitiakitanga Ākonga are conscious of their responsibilities	Family support Environment Kia noho tōna ngākau ki ngā āhua, ngā here iho matua o te rākaihinonga Ākonga are open to and aware of the diverse aspects of their whānau/hapū/iwi
Ākonga are aware of the value of kaupapa Māori such as wairuatanga, kaitiakitanga, manaakitanga, whanaungatanga, ūkaipotangata and tino rangatiratanga	E aro ana le ākonga ki ngā momo mōhiotanga ahakoa he aha, ā, kua mārama haere ki ūna ake mōhiotanga.	Ka mārama le ākonga ki ngā ara toro, ngā ara pupuri me ngā ora whakaputa mātauranga a ngā tipuna.	TAU 7-8 Te Aronga	E mārama ana te ākonga ki ngā mātātaki e pā ana ki ō rātou hapori ā-rohe, hapori īao hoki.	E aro le ākonga ki inga rerehētanga o te whānau, o te hapū me te iwi.
TMoA (reo Pākehā) L4 Te Reo Māori Te Reo Pākehā Tikanga-ā-Iwi	TMoA (reo Pākehā) L4 Te Reo Māori Te Reo Pākehā Tikanga-ā-Iwi	TMoA (reo Pākehā) L4 Te Reo Māori Hāngarau Pāngarau	TMoA (reo Pākehā) L4 Te Reo Māori Hāngarau Pāngarau	TMoA (reo Pākehā) L4 Te Reo Māori Hāngarau Pāngarau	TMoA (reo Pākehā) L4 Te Reo Māori Hāngarau Pāngarau
TMoA L5 Te Reo Māori Te Reo Pākehā Tikanga-ā-Iwi	TMoA L5 Te Reo Māori Hāngarau Pāngarau	TMoA L5 Te Reo Māori Hāngarau Pāngarau	TMoA L5 Te Reo Māori Hāngarau Pāngarau	TMoA L5 Te Reo Māori Hāngarau Pāngarau	TMoA L5 Te Reo Māori Hāngarau Pāngarau
TMoA (reo Pākehā) L6 Pūtaiāo	TMoA (reo Pākehā) L6 Te Reo Māori Hāngarau Pāngarau	TMoA (reo Pākehā) L6 Te Reo Māori Hāngarau Pāngarau	TMoA (reo Pākehā) L6 Te Reo Māori Hāngarau Pāngarau	TMoA (reo Pākehā) L6 Te Reo Māori Hāngarau Pāngarau	TMoA (reo Pākehā) L6 Te Reo Māori Hāngarau Pāngarau
Ka whai i mōhiotanga te īkonga ki ngā hanga whakawehi, whakakotahī, whakatipu hoki o ngā hapori ī-rohe me ngā hapori ī-ao.	Ka tūhura te īkonga i ngā momo ara hei whakawhanake i ūna pūkenga akoako, pūkenga whai mātauranga.	E tūhura ana te īkonga i ngā pūnaha mātauranga a ngā tipuna, me te noho pūmou ahakoa ngā tāmitanga.	TAU 9-10 Te Tūhuratanga	Ka whakawhanake te īkonga i ūna mātauranga e pā ana ki ngā ritenga toititanga, ngā ritenga auaha hoki.	E aro ana te īkonga i ngā ritenga haumaru rawhitio te whānau, o te hapū me te iwi.
TMoA (reo Pākehā) L4 Te Reo Māori Tikanga-ā-Iwi	TMoA (reo Pākehā) L4 Te Reo Māori Hāngarau Pāngarau	TMoA (reo Pākehā) L4 Te Reo Māori Hāngarau Pāngarau	TMoA (reo Pākehā) L4 Te Reo Māori Hāngarau Pāngarau	TMoA (reo Pākehā) L4 Te Reo Māori Hāngarau Pāngarau	TMoA (reo Pākehā) L4 Te Reo Māori Hāngarau Pāngarau
TMoA L5 Te Reo Māori Tikanga-ā-Iwi	TMoA L5 Te Reo Māori Hāngarau Pāngarau	TMoA L5 Te Reo Māori Hāngarau Pāngarau	TMoA L5 Te Reo Māori Hāngarau Pāngarau	TMoA L5 Te Reo Māori Hāngarau Pāngarau	TMoA L5 Te Reo Māori Hāngarau Pāngarau
TMoA (reo Pākehā) L6 Pūtaiāo	TMoA (reo Pākehā) L6 Te Reo Māori Hāngarau Pāngarau	TMoA (reo Pākehā) L6 Te Reo Māori Hāngarau Pāngarau	TMoA (reo Pākehā) L6 Te Reo Māori Hāngarau Pāngarau	TMoA (reo Pākehā) L6 Te Reo Māori Hāngarau Pāngarau	TMoA (reo Pākehā) L6 Te Reo Māori Hāngarau Pāngarau

<p>Ka taea e te ākonga te whakaahuha i ūnāake whakatāro, e whai hua ai te ao Māori.</p>	<p>E pono ana ngā whakaritenga a te ākonga mō īnā mahi atooko, ara akoako hoki.</p>	<p>Ka noho te ākonga ki te toro i aua pūnaha mātauranga tawhito me te whakahāngai ki ēnei rā.</p>	<p>TĀU 11–12 Te Mātauranga</p>
<p>TMoA (reo Pākehā) L6 Te Reo Tikanga-ā-Iwi</p>	<p>TMoA (reo Pākehā) L6 Te Reo Tikanga-ā-Iwi</p>	<p>TMoA (reo Pākehā) L6 Te Reo Māori Pāngarau Hauora Tikanga-ā-Iwi Pūtaiāo</p>	<p>TMoA (reo Pākehā) L6 Te Reo Māori Pāngarau Hauora Tikanga-ā-Iwi Pūtaiāo</p>
<p>TMoA L7 Te Reo Tikanga-ā-Iwi</p>	<p>TMoA L7 Te Reo Tikanga-ā-Iwi</p>	<p>TMoA L7 Te Reo Māori Pāngarau Hauora Tikanga-ā-Iwi Pūtaiāo</p>	<p>TMoA (reo Pākehā) L6 Te Reo Māori Pāngarau Hauora Tikanga-ā-Iwi Pūtaiāo</p>
<p>Ka whakamahi ngā ākonga i ngā īhuatanga o te ao Māori me te aoi whānui hei whakatinanca i ngā wawata o te whānau, o te hapū me te iwi.</p>	<p>Kei te ākonga ngā pūkenga ako me ngā routaki hei īwhina i a ia ki te whai i te mātauranga, ī, mate noa.</p>	<p>Ko te ākonga te kaikawе i te kīpakihi tonga o ngā tipuna.</p>	<p>TĀU 13 Te Whakatinana</p>
	<p>TMoA (reo Pākehā) L6 Te Reo Tikanga-ā-Iwi</p>	<p>TMoA (reo Pākehā) L6 Te Reo Māori Pāngarau Hauora Tikanga-ā-Iwi Pūtaiāo</p>	<p>TMoA (reo Pākehā) L6 Te Reo Māori Pāngarau Hauora Tikanga-ā-Iwi Pūtaiāo</p>
	<p>TMoA L7 Te Reo Tikanga-ā-Iwi</p>	<p>TMoA L7 Te Reo Māori Pāngarau Hauora Tikanga-ā-Iwi Pūtaiāo</p>	<p>TMoA (reo Pākehā) L6 Te Reo Māori Pāngarau Hauora Tikanga-ā-Iwi Pūtaiāo</p>

1

AKORANGA

Kia mau ki te aka matua kia tū rangatira
ai i ngā ao e rua

TAU 7–8: TE ARONGA

Ka aro te ākonga ki ngā kaupapa Māori pērā i te wairuatanga, i te kaitiakitanga, i te manaakitanga, i te whanaungatanga, i te ūkaipōtainga me te tino rangatiratanga.

TMoA Taumata 4

– Te Reo

- Ka whakamahi i ngā āhuatanga katoa o te reo me te tinana hei whakatau tika i ngā take, hei whakawhitiwhiti whakaaro, kare ā-roto, me te mōhiohio.

– Tikanga-ā-lwi

- Me mōhio ki ngā anga papori, taiao me te anga ōhangahoki.

TMoA Taumata 5

– Te Reo Māori

- Ka whakapuaki i ngā momo reo mō ngā horopaki ūkawa, ūpaki hoki. Ka haere tonu te whakapārekareka i te rere o te reo ki ngā āhuatanga Māori ake nei. He whaihua, he mārama āna tuhinga i ngā momo tuhinga huhua noa.

– Te Reo Pākehā

- Ngā Āhuatanga o te Ākonga i te Tomokanga ki Kaupae 3
- E puta ai ngā momo āhuatanga a te ākonga pērā i ēnei:
 - he ngāwari ki a ia te kōrero Pākehā i te whānuitanga e pikihāere ana o ngā horopaki ūkawa mai, ūpaki hoki
 - e tino piki ana ngā pūkenga ki te whakamahi i te reo o te mātauranga (pēnei i ngā kupuhangarau) me ngā whakaritenga reo (pēnei i te reo whakarite me ngā kupuhakarite)
 - he māia ki te pānui i te reo Pākehā, he mōhio ki te whānuitanga o ngā rautaki hei hura i te tikanga o ngā kupuhauhou
 - he toitū te mātauranga ki ngā ture o te reo
 - ka āhei ki te tātari he pēhea te pānga o te hunga whakarongo, te pūtake, me te horopaki ki te tuhinga e āhei ai ia te whakawhitiwhiti whakaaro i roto i ngā tuhinga.

– Tikanga-ā-lwi

- Te Whakaritenga Pāpori me te Ahurea: Whiria te kaha tūātinitini, whiria te kaha tūāmanomano. Nō ngā tūpuna, tuku iho, tuku iho.
- Te Ao Hurihuri: E tama, e hine, tangata i ākona ki te whare, tū ana ki te marae, tau ana.
- Te Wāhi me te Taiao: Kotahi tonu te matua o te tangata Māori, ko Ranginui e tū nei, ko Papatūānuku e takoto nei.
- Ngā Mahinga Ohaoha: E kore e ngaoko te rākau ki te tīkina i te pūtake whakangaoko ai, engari, me tiki ki te matamata.

TMoA Taumata 6

– Pūtaiao

- Kua whai māramatanga ki ngā āhuatanga rapunga whakaaro mātauranga, e kitea ai he rerekē anō ngā whakaaro Tuauru ki ērā o ngā iwi taketake o te ao.
- Te whanake mōhiotanga o ngā mātauranga pūtaiao, mātauranga toiora hoki, mai i ērā i tika, ki ērā kāre i tika.
- Tūhuratia ngā raru matatika o ēnei rā i roto i ngā mahi pūtaiao, me te mōhio anō me pēhea te whakaako.

TAU 9–10: TE TŪHURATANGA

Ka whai mōhiotanga te ākonga ki ngā hanga whakawehi, whakakotahi, whakatipu hoki o ngā hapori ā-rohe me ngā hapori ā-ao

TMoA Taumata 4

– Te Reo

- Ka whakamahi i ngā āhuatanga katoa o te reo me te tinana hei whakatau tika i ngā take, hei whakawhitiwhiti whakaaro, kare ā-roto, me te mōhiohio.

– Tikanga-ā-lwi

- Me tūhura i ngā anga papori, taiao me te anga ōhangahoki.

TAU 11-12: TE MĀTAURANGA

Ka taea e te ākonga te whakaahua i ūna ake whakaaro, e whai hua ai te ao Māori.

TMoA Taumata 6

– Pūtaiao

- Ka ako i ngā huatau matua me ngā kōrero o mua o te pūtaiao, me ngā wāhi i roto i ngā pou pūtaiao.
- Ka ako haere i ngā huringa tautake o te pūtaiao e tupu haere ana.
- Ka mārama haere ki ngā huatau o te tautake o te mātauranga, kia kite ai i ngā uara taketake o te pūtaiao, he rerekē i ērā o te tangata whenua.
- Ka mārama haere ki ngā tikanga whakahaere o te mātauranga pūtaiao, me te ako i ngā kōrero mō ētahi tauira whakapai, whakakino rānei.
- Ka tirohia ētahi take porihanga o ēnei rā e pā ana ki ngā matatika pūtaiao, me pēhea hoki e uruparehia ai.

– Te Reo

- Ka whakamahi i ngā āhuatanga katoa o te reo me te tinana hei whakatau tika i ngā take, hei whakawhitiwhiti whakaaro, kare ā-roto, me te mōhiohio.

– Tikanga-ā-Iwi

- Me mōhio ki ngā anga papori, taiao me te anga ūhangā hoki.

TMoA Taumata 5

– Te Reo Māori

- Ka whakapuaki i ngā momo reo mō ngā horopaki ūkawa, ūpaki hoki. Ka haere tonu te whakapārekareka i te rere o te reo ki ngā āhuatanga Māori ake nei. He whaihua, he mārama ūna tuhinga i ngā momo tuhinga huhua noa.

– Tikanga-ā-Iwi

- Te Whakaritenga Pāpori me te Ahurea: Whiria te kaha tūātinitini, whiria te kaha tūāmanomano. Nō ngā tūpuna, tuku iho, tuku iho.

- Te Ao Hurihuri: E tama, e hine, tangata i ākona ki te whare, tū ana ki te marae, tau ana.
- Te Wāhi me te Taiao: Kotahi tonu te matua o te tangata Māori, ko Ranginui e tū nei, ko Papatūānuku e takoto nei.
- Ngā Mahinga Ohaoha: E kore e ngaoko te rākau ki te tīkina i te pūtake whakangaoko ai, engari, me tiki kite matamata.

TMoA Taumata 6

– Te Reo Pākehā

- Ka āhei te ākonga ki te kōtuitui i ngā puna mōhiohio, ngā tukanga me ngā rautaki i runga i te whai hua, i te māia, me te hāngai pū, hei tautohu, hei hanga, hei whakapuaki i ngā ariā kei te hōhonu kē atu.

TAU 13: TE WHAKATINANA

Ka whakamahi ngā ākonga i ngā āhuatanga o te ao Māori me te ao whānui hei whakatinana i ngā wawata o te whānau, o te hapū me te iwi.

TMoA Taumata 6

– Te Reo

- Ka whakamahi i ngā āhuatanga katoa o te reo me te tinana hei whakatau tika i ngā take, hei whakawhitiwhiti whakaaro, kare ā-roto, me te mōhiohio.

– Tikanga-ā-Iwi

- Me mōhio ki ngā anga papori, taiao me te anga ūhangā hoki.

TMoA Taumata 7

– Te Reo Māori

- Nā te whānui ake o te puna kupu ka kaha ake te tautoko, te whakawhitiwhiti māramatanga, te whakakotahi hei whakatau, hei whakaiti rānei. E whakamahi ana i ngā āhuatanga katoa o te reo me te tinana hei whakatau tika i ngā take, hei whakawhitiwhiti whakaaro, kare ā-roto me te mōhiohio. E takahuri ana i te reo mā te whakapārekareka, mā te kupu peha, mā te kupu huna.

– Te Reo Pākehā

- Ka āhei te ākonga ki te kōtuitui i ngā puna mōhiohio, ngā tukanga me ngā rautaki i runga i te whai hua, i te māia, me te hāngai pū, hei tautohu, hei hanga, hei whakapuaki i ngā ariā kei te hōhonu kē atu.

– Tikanga-ā-Iwi

- Te Whakaritenga Pāpori me te Ahurea: Whiria te kaha tūātinitini, whiria te kaha tūāmanomano. Nō ngā tūpuna, tuku iho, tuku iho.
- Te Ao Hurihuri: E tama, e hine, tangata i ākona ki te whare, tū ana ki te marae, tau ana.
- Te Wāhi me te Taiao: Kotahi tonu te matua o te tangata Māori, ko Ranginui e tū nei, ko Papatūānuku e takoto nei.
- Ngā Mahinga Ohaoha: E kore e ngaoko te rākau ki te tīkina i te pūtake whakangaoko ai, engari, me tiki ki te matamata.

2

WĀNANGA

Kia mātau te mōhio ki te hōhonūtanga
o te ako

TAU 7-8: TE ARONGA

E aro ana te ākonga ki ngā momo mōhiotanga ahakoa he aha, ā, kua mārama haere ki ūna ake mōhiotanga.

TMoA Taumata 4

– Ngā Toi

- Te waihanga me te tūhura oro, te mahi whakaari me ngā toi ataata hei tūhura, hei whakamārama, hei whanake i ngā pūkenga whai māramatanga.

– Hangarau

- Te mahere mahi hei whakaatu i te haere me te whanaketanga o ngā mahi; te whanake i ngā whakaaro me ngā pūkenga waihanga i roto i ngā mahi.

TMoA Taumata 6

– Pūtaiao

- Kua whai māramatanga ki ngā āhuatanga rapunga whakaaro mātauranga, e kitea ai he rerekē anō ngā whakaaro Tuauru ki ērā o ngā iwi taketake o te ao.
- Te whanake mōhiotanga o ngā mātauranga pūtaiao, mātauranga toiora hoki, mai i ērā i tika, ki ērā kāre i tika.
- Tūhuratia ngā raru matatika o ēnei rā i roto i ngā mahi pūtaiao, me te mōhio anō me pēhea te whakaako.

TMoA Taumata 5

– Ngā Toi (Taumata 5 & 6)

- Hei whakawhanake i ngā tūmomo tukanga me ūna mōhio ki te huhua o ngā āhuatanga toi, i āna ake mahi toi me tērā o ētahi atu.

– Hangarau (Taumata 5 & 6)

- Ka whakatairanga i ūrātou ake whakapono, uara rānei hei otinga mō te whānau, te hapori, te hapū, te iwi rānei, ā, ka tūhura i te pāpātanga ki ētahi atu ahurea, hunga kiritaki hoki.
- Ka tirohia ngā uara me ngā whakapono o iwi kē, ka:
 - whakahāngai ki te otinga;
 - mōhio ki ngā whakaharatau;
 - whakarite ki ngā hangarau a tangata kē;
 - mārama ki ngā ārai me ngā huarahi wātea ka taea.
- Ka tūhura i ngā āhuatanga matua o te tangata e pā ana ki:
 - ngā pūnaha, ngā tukanga rānei;
 - te hiahia o ngā kiritaki;
 - ngā rautaki whakatairanga ki te kiritaki.

TAU 9-10: TE TŪHURATANGA

Ka tūhura te ākonga i ngā momo ara hei whanake i ūna pūkenga akoako, pūkenga whai mātauranga.

TMoA Taumata 4

– Ngā Toi

- Te waihanga me te tūhura oro, te mahi whakaari me ngā toi ataata hei tūhura, hei whakamārama, hei whanake i ngā pūkenga whai māramatanga.

– Hangarau

- Te mahere mahi hei whakaatu i te haere me te whanaketanga o ngā mahi; te whanake i ngā whakaaro me ngā pūkenga waihanga i roto i ngā mahi.

TMoA Taumata 6

– Pūtaiao

- Kua whai māramatanga ki ngā āhuatanga rapunga whakaaro mātauranga, e kitea ai he rerekē anō ngā whakaaro Tuauru ki ērā o ngā iwi taketake o te ao.
- Te whanake mōhiotanga o ngā mātauranga pūtaiao, mātauranga toiora hoki, mai i ērā i tika, ki ērā kāre i tika.
- Tūhuratia ngā raru matatika o ēnei rā i roto i ngā mahi pūtaiao, me te mōhio anō me pēhea te whakaako.

TMoA Taumata 6

– Ngā Toi (Taumata 5 & 6)

- Hei whakawhanake i ngā tūmomo tukanga me ūna mōhio ki te huhua o ngā āhuatanga toi, i āna ake mahi toi me tērā o ētahi atu.

– Hangarau (Taumata 5 & 6)

- Ka whakatairanga i ūrātou ake whakapono, uara rānei hei otinga mō te whānau, te hapori, te hapū, te iwi rānei, ā, ka tūhura i te pāpātanga ki ētahi atu ahurea, hunga kiritaki hoki.
- Ka tirohia ngā uara me ngā whakapono o iwi kē, ka:
 - whakahāngai ki te otinga;
 - mōhio ki ngā whakaharatau;
 - whakarite ki ngā hangarau a tangata kē;
 - mārama ki ngā ārai me ngā huarahi wātea ka taea.
- Ka tūhura i ngā āhuatanga matua o te tangata e pā ana ki:
 - ngā pūnaha, ngā tukanga rānei;
 - te hiahia o ngā kiritaki;
 - ngā rautaki whakatairanga ki te kiritaki.

TAU 11-12: TE MĀTAURANGA

E pono ana ngā whakaritenga a te ākonga mō āna mahi akoako, ara akoako hoki.

TMoA Taumata 6

– Ngā Toi

- Ka tūhura hōhonu, ka rapu mātāpuna whakahihiri, ka tautohu, ka whai māramatanga:
 - i ētahi ariā whakamahi i te hangarau;
 - hei whakamahi tōtika i ngā taputapu hei whakawhitihitī whakaaro;
 - ki te kunenga me te tūhuratanga a ngā kaitoi.
- Ka tūhura, ka hanga, ka hanga ariā, ka whakaatu:
 - i ngā horopaki o ngā tūmomo puoro me ētahi mahi e hāngai pū ana ki aua horopaki.

– Hangarau

- Te mātai me te torotoro i ngā uara me ngā ponotanga, te āhua me ngā wawata a iwi/tangata kē.

– Pūtaiao

- Kua whai māramatanga ki ngā āhuatanga rapunga whakaaro mātauranga, e kitea ai he rerekē anō ngā whakaaro Tuauru ki ērā o ngā iwi taketake o te ao.
- Te whanake mōhiotanga o ngā mātauranga pūtaiao, mātauranga toiora hoki, mai i ērā i tika, ki ērā kāre i tika.
- Tūhuratia ngā raru matatika o ēnei rā i roto i ngā mahi pūtaiao, me te mōhio anō me pēhea te whakaako.

TMoA Taumata 7

– Ngā Toi (Taumata 7 & 8)

- Hei tātari, hei whakaputa i ūna ake ariā, ki te whai ao ki te ao mārama.

– Hangarau (Taumata 7 & 8)

- Ka tūhura i ngā momo hangarau ka taea te whakarerekē i roto i ngā āhuatanga o te tangata, me ngā rauropi katoa, pērā i:
 - te whakaōrite whaioranga;
 - te raweke ira tangata.
- Kia mārama ki ngā pāpātanga ki ngā whakapono o te tangata.

- Ka tūhura, ka tautohe i ngā painga ohaoha o ētahi otinga me te pānga ki:
 - ngā whānau, hapū, iwi rānei;
 - ngā rohe, te motu, te ao whānui hoki.
- Ka taukumekume i te pāpātanga o te otinga hangarau ki:
 - ngā uara, ngā whakapono, me ngā waiaro;
 - ngā matatika o te tangata;
 - te ao tōrangapū;
 - te toitūtanga;
 - te taha ohaoha.

– Pūtaiao

- Ngā Momo Tūhuratanga: Ka oti te whakarōpū me te tautohu, te torotoro, te rapu tauira me te whakatauria, te whakamātau tika, te whakaoti rapanga, te hanga i tētahi mea, i tētahi pūnaha rānei.
- Te Reo Matatini o te Pūtaiao: Ka pakari haere te mōhio ki te reo matatini o te pūtaiao, o te pāngarau, me ngā pūnaha tohu pūtaiao, ā, ka whakamahia ēnei reo matatini hei pānui, hei whakaatu i ūna ake whakaaro, tae atu ki ū ētahi atu.
- Te Whakamahinga o te Pūtaiao: Ka ako mō ngā mahi me ngā kaimahi e whakaputaina ai ngā mātauranga pūtaiao. Ka whakahāngai i tōna mōhio pūtaiao ki ngā whakatau me ngā mahi o te ao tangata, arā, hei whakaaro ki ngā take ā-iwi, me ngā take whānui, e pā ana ki te tangata, te porihanga me te taiao.

TAU 13: TE WHAKATINANA

Kei te ākonga ngā pūkenga ako me ngā rautaki hei āwhina i a ia ki te whai i te mātauranga, ā, mate noa.

TMoA Taumata 6

– Ngā Toi

- Ka tūhura hōhonu, ka rapu mātāpuna whakahihiri, ka tautohu, ka whai māramatanga:
 - i ētahi ariā whakamahi i te hangarau;
 - hei whakamahi tōtika i ngā taputapu hei whakawhitihiti whakaaro;
 - ki te kunenga me te tūhuratanga a ngā kaitoi.
- Ka tūhura, ka hanga, ka hanga ariā, ka whakaatu:
 - i ngā horopaki o ngā tūmomo puoro me ētahi mahi e hāngai pū ana ki aua horopaki.

– Hangarau

- Te mātai me te torotoro i ngā uara me ngā ponotanga, te āhua me ngā wawata a iwi/tangata kē.

– Pūtaiao

- Kua whai māramatanga ki ngā āhuatanga rapunga whakaaro mātauranga, e kitea ai he rerekē anō ngā whakaaro Tuauru ki ērā o ngā iwi taketake o te ao.
- Te whanake mōhiotanga o ngā mātauranga pūtaiao, mātauranga toiora hoki, mai i ērā i tika, ki ērā kāre i tika.
- Tūhuratia ngā raru matatika o ēnei rā i roto i ngā mahi pūtaiao, me te mōhio anō me pēhea te whakaako.

TMoA Taumata 8

– Ngā Toi (Taumata 7 & 8)

- Hei tātari, hei whakaputa i ūna ake ariā, ki te whai ao ki te ao mārama.

– Hangarau (Taumata 7 & 8)

- Ka tūhura i ngā momo hangarau ka taea te whakarerekē i roto i ngā āhuatanga o te tangata, me ngā rauropi katoa, pērā i:
 - te whakaōrite whaioranga;
 - te raweke ira tangata.
- Kia mārama ki ngā pāpātanga ki ngā whakapono o te tangata.

- Ka tūhura, ka tautohe i ngā painga ohaoha o ētahi otinga me te pānga ki:
 - ngā whānau, hapū, iwi rānei;
 - ngā rohe, te motu, te ao whānui hoki.
- Ka taukumekume i te pāpātanga o te otinga hangarau ki:
 - ngā uara, ngā whakapono, me ngā waiaro;
 - ngā matatika o te tangata;
 - te ao tōrangapū;
 - te toitūtanga;
 - te taha ohaoha.

– Pūtaiao

- Ngā Momo Tūhuratanga: Ka oti te whakarōpū me te tautohu, te torotoro, te rapu tauira me te whakatauira, te whakamātau tika, te whakaoti rapanga, te hanga i tētahi mea, i tētahi pūnaha rānei.
- Te Reo Matatini o te Pūtaiao: Ka pakari haere te mōhio ki te reo matatini o te pūtaiao, o te pāngarau, me ngā pūnaha tohu pūtaiao, ā, ka whakamahia ēnei reo matatini hei pānui, hei whakaatu i ūna ake whakaaro, tae atu ki ū ētahi atu.
- Te Whakamahinga o te Pūtaiao: Ka ake mō ngā mahi me ngā kaimahi e whakaputaina ai ngā mātauranga pūtaiao. Ka whakahāngai i tōna mōhio pūtaiao ki ngā whakatau me ngā mahi o te ao tangata, arā, hei whakaaro ki ngā take ā-iwi, me ngā take whānui, e pā ana ki te tangata, te porihanga me te taiao.

HE ANGA
WHAKAURU
MARAU

HEI KOROWAI MŌ
TE KAIWHAKATERE

3

MĀTAURANGA

Kia mau tūhonohono ki ngā āhua/ngā
here iho matua o te rākaihinonga

TAU 7-8:TE ARONGA

Ka mārama te ākonga ki ngā ara toro, ngā ara pupuri me ngā ara whakaputa mātauranga a ngā tīpuna

TMoA Taumata 4

– Te Reo

- Ka taea te tautohetohe, te tuku pātai, te whakaputa i ngā kare ā-roto, te kōrero whakanene.
- He rawe āna tuhinga, ā, kua mōhio haere ki ētahi momo tuhinga pērā i te pūrongo, te paki, te whakamārama, te whakaputa whakaaro.
- Kua whakamātau ki te pānui i ngā momo tuhinga maha nā te rahi haere o te puna pūkenga pānui.

– Hauora

- Ka whakawhititwhakaaro mō ngā momo kai, mō te oranga ā-wairua, ā-hinengaro, ā-tinana.
- Ka whakataurite i ngā ture, i ngā tikanga rānei o te ao Pākehā, o te ao Māori, o hea ake rānei, e pā ana ki te mahi a te tangata i roto i te taiao.
- Ka tūhura me pēhea e pai ake ai te āhua o te taiao kura me ētahi atu taiao.

– Pāngarau

- Ka mārama te ākonga, ka torotoro hoki ia i ngā tini whakamahinga o te pāngarau e hāngai ana ki te hapori e noho nei ia.
- Me kākahu anō ngā whāinga paetae ki ngā momo horopaki o te hapori.

- Ka whai i ngā tikanga mō te tūhuratanga tauanga ki te whakamahere, ki te whakatutuki tūhuratanga.
- He mea nui tēnei hei tautoko i te whakatutukitanga o ngā whāinga paetae e whai ake nei, e pakari anō ai te whakaaro arorau, te whakaaro arohaehae, te whakaaro whaitake me te auahatanga o te ākonga e hāngai ana ki tēnei taumata.
- Ka mārama ki ngā whakamahinga o ngā pūnaha hangarau.

TMoA Taumata 5

– Te Reo Māori

- Ka whakapuaki i ngā momo reo mō ngā horopaki ūkawa, ūpaki hoki. Ka haere tonu te whakapārekareka i te rere o te reo ki ngā āhuatanga Māori ake nei. He whaihua, he mārama ānatuhinga i ngā momo tuhinga huhua noa.

– Hauora (Taumata 5–8)

- Kia kōtuituia ēnei āhuatanga ki ngā whenu katoa.
 - TE WAIRUA
 - NGĀ TIKANGA
 - TE REO
 - NGĀ UARA ME NGĀ WAIARO

TAU 9-10: TE TŪHURATANGA

E tūhura ana te ākonga i ngā pūnaha mātauranga a ngā tīpuna, me te noho pūmau ahakoa ngā tāmitanga a te Pākehā.

TMoA, Taumata 4

– Te Reo

- Ka taea te tautohetohe, te tuku pātai, te whakaputa i ngā kare ā-roto, te kōrero whakanene.
- He rawe āna tuhinga, ā, kua mōhio haere ki ētahi momo tuhinga pērā i te pūrongo, te paki, te whakamārama, te whakaputa whakaaro.
- Kua whakamātau ki te pānui i ngā momo tuhinga maha nā te rahi haere o te puna pūkenga pānui.

– Hauora

- Ka whakawhiti whakaaro mō ngā momo kai, mō te oranga ā-wairua, ā-hinengaro, ā-tinana.
- Ka whakataurite i ngā ture, i ngā tikanga rānei o te ao Pākehā, o te ao Māori, o hea ake rānei, e pā ana ki te mahi a te tangata i roto i te taiao.
- Ka tūhura me pēhea e pai ake ai te āhua o te taiao kura me ētahi atu taiao.

– Pāngarau

- Ka mārama te ākonga, ka torotoro hoki ia i ngā tini whakamahinga o te pāngarau e hāngai ana ki te hapori e noho nei ia.
- Me kākahu anō ngā whāinga paetae ki ngā momo horopaki o te hapori.
- Ka whai i ngā tikanga mō te tūhuratanga tauanga ki te whakamahere, ki te whakatutuki tūhuratanga.
- He mea nui tēnei hei tautoko i te whakatutukitanga o ngā whāinga paetae e whai ake nei, e pakari anō ai te whakaaro arorau, te whakaaro arohaehae, te whakaaro whaitake me te auahatanga o te ākonga e hāngai ana ki tēnei taumata.
- Ka mārama ki ngā whakamahinga o ngā pūnaha hangarau.

TMoA Taumata 5

– Te Reo Māori

- Ka whakapuaki i ngā momo reo mō ngā horopaki ūkawa, ūpaki hoki. Ka haere tonu te whakapārekareka i te rere o te reo ki ngā āhuatanga Māori ake nei. He whaihua, he mārama ānatuhinga i ngā momo tuhinga huhua noa.

– Hauora (Taumata 5-8)

- Kia kōtuitua ēnei āhuatanga ki ngā whenu katoa.
 - TE WAIRUA
 - NGĀ TIKANGA
 - TE REO
 - NGĀ UARA ME NGĀ WAIARO
 - PĀNGARAU
- Te Reo Matatini o te Pāngarau
 - Ka whakawhitiwhiti whakaaro, ka āta wānanga te ākonga i āna mahi pāngarau, mā te kupu (ā-waha, ā-tuhi), mā te tohu, me ngā momo whakaahuahanga e hāngai ana. He mea nui tēnei hei tautoko i te whakatutukitanga o ngā whāinga paetae e whai ake nei, e pakari anō ai te whakaaro arorau, te whakaaro arohaehae, te whakaaro whaitake me te auahatanga o te ākonga e hāngai ana ki tēnei taumata.
- Te Whakamahinga o te Pāngarau
 - Ka mārama te ākonga, ka arohaehae hoki ia i ngā tini whakamahinga o te pāngarau e hāngai ana ki tōna hapori. Me kākahu anō ngā whāinga paetae ki ngā momo horopaki maha o te ao whānui.

TAU 11-12: TE MĀTAURANGA

Ka noho te ākonga ki te toro i aua pūnaha mātauranga tawhito me te whakahāngai ki ēnei rā.

TMoA, Taumata 6

– Te Reo Māori

- Kei te hurihuri, kei te whakapārekareka i te reo, ahakoa te kaupapa, kia hāngai ki ngā rōpū whānui tonu me te mau tonu ki te tikanga, ahakoa Māori ake nei, ahakoa reo kē atu.
- He whakarongo, he arohaehae, he tautohetohe, he whakahoki kōrero ki ētahi whakaaro kē atu.
- E whakamahia ana ngā wāhanga o te tinana hei whakawhitiwhiti whakaaro, kare ā-roto, me te mōhiohio.

– Pāngarau

- Ka whakawhitiwhiti whakaaro, ka āta wānanga te ākonga i āna mahi pāngarau, mā te kupu (ā-waha, ā-tuhī), mā te tohu, me ngā momo whakaahuahanga e hāngai ana.
- He mea nui tēnei hei tautoko i te whakatutukitanga o ngā whāinga paetae e whai ake nei, e pakari anō ai te whakaaro arorau, te whakaaro arohaehae, te whakaaro whaitake me te auahatanga o te ākonga e hāngai ana ki tēnei taumata.

– Hauora

- Ka arotake i te whaihua o ngā mahi me ngā tikanga a tētahi rōpū kaitiaki taiao.
- Ka tūhura i te mahi me ngā tikanga whaihua o te rohe, o te motu hei whakatairanga i te noho ora o te tangata me te noho haumaru i roto i ngā taiao.

– Tikanga-ā-Iwi

- Ko te urutau me te rerekē haere o ngā ahurea, me ngā putanga iho o ēnei mō te porihanga.
- Ko ngā pūtaketanga me ngā otinga o ngā tūāhua o mua i waihanga i te āhua noho a te iwi o Aotearoa.
- He motuhake tonu ngā āhuatanga o te taiao tūturu me te taiao ahurea, ā, ka waihangatia ēnei e ngā tukanga whakaauaha tauira mokowā.

– Pūtaiao

- Ka tūhura i te pānga mai o ngā mahi a te tangata, me ngā tukanga māori, ki tētahi pūnaha-hauropi i Aotearoa.
- Ka ako i ngā huatau matua me ngā kōrero o mua o te pūtaiao, me ngā wāhi i roto i ngā pou pūtaiao.
- Ka ako haere e pā ana ki ngā huringa tautake o te pūtaiao e tupu haere ana.
- Ka mārama haere ki ngā huatau o te tautake o te mātauranga, kia kite ai i ngā uara taketake o te pūtaiao, he rerekē i ērā o te tangata whenua.
- **Ka mārama haere ki ngā tikanga whakahaere o te mātauranga pūtaiao, me te ako i ngā kōrero mō ētahi tauira whakapai, whakakino rānei.**
- Ka tirohia ētahi take porihanga o ēnei rā e pā ana ki ngā matatika pūtaiao, me pēhea hoki e uruparehia ai.

– Ngā Reo

- Ka taea e te ākonga te kite me te whakaahua ā-kupu i ngā whakatakoto, i ngā āhuatanga pūnahanaha o te reo e ākona ana.

TMoA Taumata 7

– Te Reo Māori

- Nā te whānui ake o te puna kupu ka kaha ake te tautoko, te whakawhitiwhiti māramatanga, te whakakotahi hei whakatau, hei whakaiti rānei. E whakamahi ana i ngā āhuatanga katoa o te reo me te tinana hei whakatau tika i ngā take, hei whakawhitiwhiti whakaaro, kare ā-roto me te mōhiohio. E takahuri ana i te reo mā te whakapārekareka, mā te kupu peha, mā te kupu huna.

– Pāngarau

- Te Reo Matatini o te Pāngarau
- **Ka whakawhitiwhiti whakaaro, ka āta wānanga te ākonga i āna mahi pāngarau, mā te kupu (ā-waha, ā-tuhī), mā te tohu, me ngā momo whakaahuahanga e hāngai ana. He mea nui tēnei hei tautoko i te whakatutukitanga o ngā whāinga paetae e whai ake nei, e pakari anō ai te whakaaro arorau, te whakaaro arohaehae, te whakaaro whaitake me te auahatanga o te ākonga e hāngai ana ki tēnei taumata.**

- Te Whakamahinga o te Pāngarau
 - Ka mārama te ākonga, ka arohaehae, ka arotake hoki ia i te takenga mai o te mātauranga pāngarau me ngā tini whakamahinga o te pāngarau. Me kākahu anō ngā whāinga paetae ki ngā momo horopaki

– Hauora (Taumata 5–8)

- Kia kōtuitua ēnei īhuatanga ki ngā whenu katoa.
 - TE WAIRUA
 - NGĀ TIKANGA
 - TE REO
 - NGĀ UARA ME NGĀ WAIARO

– Tikanga-a-Iwi

- Te Whakaritenga Pāpori me te Ahurea: Whiria te kaha tūātinitini, whiria te kaha tūāmanomano. Nō ngā tūpuna, tuku iho, tuku iho.
- Te Ao Hurihuri: E tama, e hine, tangata i ākona ki te whare, tū ana ki te marae, tau ana.
- Te Wāhi me te Taiao: Kotahi tonu te matua o te tangata Māori, ko Ranginui e tū nei, ko Papatūānuku e takoto nei.
- Ngā Mahinga Ohaoha: E kore e ngaoko te rākau ki te tikina i te pūtake whakangaoko ai, engari, me tiki ki te matamata.

– Pūtaiao

- Ngā Momo Tūhuratanga: Ka oti te whakarōpū me te tautohu, te torotoro, te rapu tauira me te whakatauira, te whakamātau tika, te whakaoti rapanga, te hanga i tētahi mea, i tētahi pūnaha rānei.
- Te Reo Matatini o te Pūtaiao: Ka pakari haere te mōhio ki te reo matatini o te pūtaiao, o te pāngarau, me ngā pūnaha tohu pūtaiao, ā, ka whakamahia ēnei reo matatini hei pānui, hei whakaatu i ōna ake whakaaro, tae atu ki ō ētahi atu.
- Te Whakamahinga o te Pūtaiao: Ka ako mō ngā mahi me ngā kaimahi e whakaputaina ai ngā mātauranga pūtaiao. Ka whakahāngai i tōna mōhio pūtaiao ki ngā whakatau me ngā mahi o te ao tangata, arā, hei whakaaro ki ngā take ā-iwi, me ngā take whānui, e pā ana ki te tangata, te porihanga me te taiao.

– Ngā Reo (Taumata 5–8)

- Ka mārama ngā ākonga ki te reo īhua uua ake, ka taea anō e rātou te whakamahi taua reo.
- Ka taea e rātou te whakawhiti whakaaro mō ngā mea i tua atu i te horopaki e tino pātata ana, hei tauira, mō ngā īhuatanga i ngā rā o mua, i ngā rā kei te tū mai. Ka mārama ngā ākonga ki ngā momo tuhinga maha, ka taea anō e rātou te waihangā aua momo tuhinga. (E whai ana i te Common European Framework for Languages, Global Scale Level A2: Strong Waystage Performance; Council of Europe, 2001.)
- Ka taea e te ākonga te tārai ngā momo kōrero huhua kia whaihua tonu, hei whakapuaki i ōna ake ariā, i ōna ake whakaaro, hei tautoko, hei wero i ō ētahi atu. Ka taea anō e ia te whakamahi me te tautohu ngā īhuatanga taha reo, taha ahurea e īrahi ana i te whakamāoritanga, e īhei ai ia ki te urupare arohaehae ki ngā tuhinga. (E whai ana i te Common European Framework for Languages, Global Scale Level B1: Independent User; Council of Europe, 2001.)

TAU 13: TE WHAKATINANA

Ko te ākonga te kaikawe i te kaipakihitanga o ngā tīpuna.

TMoA Taumata 6

– Te Reo Māori

- Kei te hurihuri, kei te whakapārekareka i te reo, ahakoa te kaupapa, kia hāngai ki ngā rōpū whānui tonu me te mau tonu ki te tikanga, ahakoa Māori ake nei, ahakoa reo kē atu.
- He whakarongo, he arohaehae, he tautohetohe, he whakahoki kōrero ki ētahi whakaaro kē atu.
- E whakamahia ana ngā wāhanga o te tinana hei whakawhitihiti whakaaro, kare ā-roto, me te mōhiohio.

– Pāngarau

- Ka whakawhitihiti whakaaro, ka āta wānanga te ākonga i āna mahi pāngarau, mā te kupu (ā-waha, ā-tuhī), mā te tohu, me ngā momo whakaahuahanga e hāngai ana.
- He mea nui tēnei hei tautoko i te whakatutukitanga o ngā whāinga paetae e whai ake nei, e pakari anō ai te whakaaro arorau, te whakaaro arohaehae, te whakaaro whaitake me te auahatanga o te ākonga e hāngai ana ki tēnei taumata.

– Hauora

- Ka arotake i te whaihua o ngā mahi me ngā tikanga a tētahi rōpū kaitiaki taiao.
- Ka tūhura i te mahi me ngā tikanga whaihua o te rohe, o te motu hei whakatairanga i te noho ora o te tangata me te noho haumaru i roto i ngā taiao.

– Tikanga-ā-Iwi

- Ko te urutau me te rerekē haere o ngā ahurea, me ngā putanga iho o ēnei mō te porihanga.
- Ko ngā pūtaketanga me ngā otinga o ngā tūāhua o mua i waihanga i te āhua noho a te iwi o Aotearoa.
- He rerekē te titiro a te tangata ki ngā tūāhua o mua e whai tikanga ana ki Aotearoa.

– Pūtaiao

- Ka tūhura i te pānga mai o ngā mahi a te tangata, me ngā tukanga māori, ki tētahi pūnaha-hauropi i Aotearoa.

- Ka ako i ngā huatau matua me ngā kōrero o mua o te pūtaiao, me ngā wāhi i roto i ngā pou pūtaiao.
- Ka ako haere e pā ana ki ngā huringa tautake o te pūtaiao e tupu haere ana.
- Ka mārama haere ki ngā huatau o te tautake o te mātauranga, kia kite ai i ngā uara taketake o te pūtaiao, he rerekē i ērā o te tangata whenua.
- Ka mārama haere ki ngā tikanga whakahaere o te mātauranga pūtaiao, me te ako i ngā kōrero mō ētahi tauira whakapai, whakakino rānei.
- Ka tirohia ētahi take porihanga o ēnei rā e pā ana ki ngā matatika pūtaiao, me pēhea hoki e uruparehia ai.

– Ngā Reo

- Ka taea e te ākonga te kite me te whakaahua ā-kupu i ngā whakatakoto, i ngā āhuatanga pūnahana o te reo e ākona ana.

TMoA Taumata 8

– Te Reo Māori

- Kua mārama ake, kua mātanga ake ki te mana o te reo kōrero me ūna āhuatanga katoa. E torotoro ana kia mārama ake ai ki a ia, ki ētahi atu rānei ngā whakaaro me ngā ariā hōhonu. Kua mōhio he mana tō te reo kōrero me te reo ā-tinana i roto i te kōrero. Ka māia tonu ki te pare i ngā whakararu me ngā pātai matawhawhati.

– Pāngarau

- Te Reo Matatini o te Pāngarau
- Ka whakawhitihiti whakaaro, ka āta wānanga te ākonga i āna mahi pāngarau, mā te kupu (ā-waha, ā-tuhī), mā te tohu, me ngā momo whakaahuahanga e hāngai ana. He mea nui tēnei hei tautoko i te whakatutukitanga o ngā whāinga paetae e whai ake nei, e pakari anō ai te whakaaro arorau, te whakaaro arohaehae, te whakaaro whaitake me te auahatanga o te ākonga e hāngai ana ki tēnei taumata.
- Te Whakamahinga o te Pāngarau
- Ka mārama te ākonga, ka arohaehae, ka arotake hoki ia i te takenga mai o te ātauranga pāngarau me ngā tini whakamahinga o te pāngarau. Me kākahu anō ngā whāinga paetae ki ngā momo horopaki maha o te ao whānui.

– Hauora (Taumata 5–8)

- Kia kōtuituia ēnei āhuatanga ki ngā whenu katoa.
 - TE WAIRUA
 - NGĀ TIKANGA
 - TE REO
 - NGĀ UARA ME NGĀ WAIARO

– Tikanga-ā-iwi

- Te Whakaritenga Pāpori me te Ahurea: Whiria te kaha tūātinitini, whiria te kaha tūāmanomano. Nō ngā tūpuna, tuku iho, tuku iho.
- Te Ao Hurihuri: E tama, e hine, tangata i ākona ki te whare, tū ana ki te marae, tau ana.
- Te Wāhi me te Taiao: Kotahi tonu te matua o te tangata Māori, ko Ranginui e tū nei, ko Papatūānuku e takoto nei.
- Ngā Mahinga Ohaoha: E kore e ngaoko te rākau ki te tīkina i te pūtake whakangaoko ai, engari, me tiki ki te matamata.

– Pūtaiao

- Ngā Momo Tūhuratanga: Ka oti te whakarōpū me te tautohu, te torotoro, te rapu tauira me te whakatauira, te whakamātau tika, te whakaoti rapanga, te hanga i tētahi mea, i tētahi pūnaha rānei.
- Te Reo Matatini o te Pūtaiao: Ka pakari haere te mōhio ki te reo matatini o te pūtaiao, o te pāngarau, me ngā pūnaha tohu pūtaiao, ā, ka whakamahia ēnei reo matatini hei pānui, hei whakaatu i ōna ake whakaaro, tae atu ki ō ētahi atu.
- Te Whakamahinga o te Pūtaiao: Ka ako mō ngā mahi me ngā kaimahi e whakaputaina ai ngā mātauranga pūtaiao. Ka whakahāngai i tōna mōhio pūtaiao ki ngā whakatau me ngā mahi o te ao tangata, arā, hei whakaaro ki ngā take ā-iwi, me ngā take whānui, e pā ana ki te tangata, te porihanga me te taiao.

– Ngā Reo (Taumata 5–8)

- Ka mārama ngā ākonga ki te reo āhua uua ake, ka taea anō e rātou te whakamahi taua reo.
- Ka taea e rātou te whakawhiti whakaaro mō ngā mea i tua atu i te horopaki e tino pātata ana, hei tauira, mō ngā āhuatanga i ngā rā o mua, i ngā rā kei te tū mai. Ka mārama ngā ākonga ki ngā momo tuhinga maha, ka taea anō e rātou te waihanga aua momo tuhinga. (E whai ana i te Common European Framework for Languages, Global Scale Level A2: Strong Waystage Performance; Council of Europe, 2001.)
- Ka taea e te ākonga te tārai ngā momo kōrero huhua kia whaihua tonu, hei whakapuaki i ōna ake ariā, i ōna ake whakaaro, hei tautoko, hei wero i ō ētahi atu. Ka taea anō e ia te whakamahi me te tautohu ngā āhuatanga taha reo, taha ahurea e ārahi ana i te whakamāoritanga, e āhei ai ia ki te urupare arohaehae ki ngā tuhinga. (E whai ana i te Common European Framework for Languages, Global Scale Level B1: Independent User; Council of Europe, 2001.)

HE ANGA
WHAKAURU
MARAU

HEI KOROWAI MŌ
TE KAIWHAKATERE

TOITŪTANGA

Kia aumangea te tirohanga whakamua

TAU 7-8: TE ARONGA

E mārama ana te ākonga ki ngā mātātaki e pā ana ki ō rātou hapori ā-rohe, hapori ā-ao hoki.

TMoA Taumata 4

– Hauora

- Ka whakataurite i ngā ture, i ngā tikanga rānei o te ao Pākehā, o te ao Māori, o hea ake rānei, e pā ana ki te mahi a te tangata i roto i te taiao.
- Ka tūhura me pēhea e pai ake ai te āhua o te taiao kura me ētahi atu taiao.

– Pāngarau

- Ka mārama te ākonga, ka torotoro hoki ia i ngā tini whakamahinga o te pāngarau e hāngai ana ki te hapori e noho nei ia.
- Me kākahu anō ngā whāinga paetae ki ngā momo horopaki o te hapori.
- Ka whai i ngā tikanga mō te tūhuratanga tauanga ki te whakamahere, ki te whakatutuki tūhuratanga.
- He mea nui tēnei hei tautoko i te whakatutukitanga o ngā whāinga paetae e whai ake nei, e pakari anō ai te whakaaro arorau, te whakaaro arohaehae, te whakaaro whaitake me te auahatanga o te ākonga e hāngai ana ki tēnei taumata.
- Ka mārama ki ngā whakamahinga o ngā pūnaha hangarau.

– Tikanga-ā-lwi

- Ka whakamārama i te whakaritenga a te tangata i a ia anō hei urupare ki te mātātaki, ki te mōrearea rānei.
- Ka whakamārama i ngā take me ngā huarahi e tukuna iho ai e te takitahi me ngā rōpū, ū rātou ahurea, ū rātou tuku ihotanga, kia mau pūmau.
- Ka tautohu i ngā pūtake me ngā otinga o ngā tūāhua kua waihanga i te oranga o te tangata.
- Ka whakaahua i ngā huarahi e tuhia ai, e maumaharatia ai ngā mahi o mua. Ka whakamārama i ngā whakaatatanga o te wāhi i ngā pāhekoheketanga o te tangata ki te taiao i ngā wā o mua.
- Ka whakamārama i ngā whaiwāhitanga me ngā mātātaki o te torotoro mō te tangata, te wāhi me te taiao.

- Ka whakamārama i ngā take me ngā huarahi e rerekē ai te titiro me te whakamahi a te tangata i te rawa me ngā putanga iho o ēnei āhuatanga.

TMoA Taumata 5

– Hauora (Taumata 5-8)

- Kia kōtuituia ēnei āhuatanga ki ngā whenu katoa.
 - TE WAIRUA
 - NGĀ TIKANGA
 - TE REO
 - NGĀ UARA ME NGĀ WAIARO

– Pāngarau

- Te Reo Matatini o te Pāngarau
- Ka whakawhitiwhiti whakaaro, ka āta wānanga te ākonga i āna mahi pāngarau, mā te kupu (ā-waha, ā-tuhī), mā te tohu, me ngā momo whakaahuahanga e hāngai ana. He mea nui tēnei hei tautoko i te whakatutukitanga o ngā whāinga paetae e whai ake nei, e pakari anō ai te whakaaro arorau, te whakaaro arohaehae, te whakaaro whaitake me te auahatanga o te ākonga e hāngai ana ki tēnei taumata.
- Te Whakamahinga o te Pāngarau
 - Ka mārama te ākonga, ka arohaehae hoki ia i ngā tini whakamahinga o te pāngarau e hāngai ana ki tōna hapori. Me kākahu anō ngā whāinga paetae ki ngā momo horopaki maha o te ao whānui.

– Tikanga-ā-lwi

- Te Whakaritenga Pāpori me te Ahurea: Whiria te kaha tūātinitini, whiria te kaha tūāmanomano. Nō ngā tūpuna, tuku iho, tuku iho.
- Te Ao Hurihuri: E tama, e hine, tangata i ākona ki te whare, tū ana ki te marae, tau ana.
- Te Wāhi me te Taiao: Kotahi tonu te matua o te tangata Māori, ko Ranginui e tū nei, ko Papatūānuku e takoto nei.
- Ngā Mahinga Ohaoha: E kore e ngaoko te rākau ki te tīkina i te pūtake whakangaoko ai, engari, me tiki ki te matamata.

TAU 9-10: TE TŪHURATANGA

Ka whakawhanake te ākonga i ūna mātauranga e pā ana ki ngā ritenga toitūtanga, ngā ritenga auaha hoki.

TMoA Taumata 4

– Hauora

- Ka whakawhititwhakaaro mō ngā momo kai, mō te oranga ā-wairua, ā-hinengaro, ā-tinana.
- Ka whakataurite i ngā ture, i ngā tikanga rānei o te ao Pākehā, o te ao Māori, o hea ake rānei, e pā ana ki te mahi a te tangata i roto i te taiao.
- Ka tūhura me pēhea e pai ake ai te āhua o te taiao kura me ētahi atu taiao.

– Pāngarau

- Ka mārama te ākonga, ka torotoro hoki ia i ngā tini whakamahinga o te pāngarau e hāngai ana ki te hapori e noho nei ia.
- Me kākahu anō ngā whāinga paetae ki ngā momo horopaki o te hapori.
- Ka whai i ngā tikanga mō te tūhuratanga tauanga ki te whakamahere, ki te whakatutuki tūhuratanga.
- He mea nui tēnei hei tautoko i te whakatutukitanga o ngā whāinga paetae e whai ake nei, e pakari anō ai te whakaaro arorau, te whakaaro arohaehae, te whakaaro whaitake me te auahatanga o te ākonga e hāngai ana ki tēnei taumata.
- Ka mārama ki ngā whakamahinga o ngā pūnaha hangarau.

– Tikanga-ā-lwi

- Ka whakamārama i te whakaritenga a te tangata i ia anō hei urupare ki te mātātaki, ki te mōrearea rānei.
- Ka whakamārama i ngā take me ngā huarahi e tukuna iho ai e te takitahi me ngā rōpū, ō rātou ahurea, ō rātou tuku ihotanga, kia mau pūmau.
- Ka tautohu i ngā pūtake me ngā otinga o ngā tūāhua kua waihangā i te oranga o te tangata.
- Ka whakaahua i ngā huarahi e tuhia ai, e maumaharatia ai ngā mahi o mua.
- Ka whakamārama i ngā whakaatatanga o te wāhi i ngā pāhekohekotanga o te tangata ki te taiao i ngā wā o mua.

TMoA Taumata 5

– Hauora (Taumata 5-8)

- Kia kōtuitua ēnei īhuatanga ki ngā whenu katoa.
 - TE WARUA
 - NGĀ TIKANGA
 - TE REO
 - NGĀ UARA ME NGĀ WAIARO

– Pāngarau

- Te Reo Matatini o te Pāngarau
 - Ka whakawhititwhakaaro, ka āta wānanga te ākonga i āna mahi pāngarau, mā te kupu (ā-waha, ā-tuhī), mā te tohu, me ngā momo whakaahuahanga e hāngai ana. He mea nui tēnei hei tautoko i te whakatutukitanga o ngā whāinga paetae e whai ake nei, e pakari anō ai te whakaaro arorau, te whakaaro arohaehae, te whakaaro whaitake me te auahatanga o te ākonga e hāngai ana ki tēnei taumata.
- Te Whakamahinga o te Pāngarau
 - Ka mārama te ākonga, ka arohaehae hoki ia i ngā tini whakamahinga o te pāngarau e hāngai ana ki tōna hapori. Me kākahu anō ngā whāinga paetae ki ngā momo horopaki maha o te ao whānui.

– Tikanga-ā-lwi

- Te Whakaritenga Pāpori me te Ahurea: Whiria te kaha tūātinitini, whiria te kaha tūāmanomano. Nō ngā tūpuna, tuku iho, tuku iho.
- Te Ao Hurihuri: E tama, e hine, tangata i ākona ki te whare, tū ana ki te marae, tau ana.
- Te Wāhi me te Taiao: Kotahi tonu te matua o te tangata Māori, ko Ranginui e tū nei, ko Papatūānuku e takoto nei.
- Ngā Mahinga Ohaoha: E kore e ngaoko te rākau ki te tīkina i te pūtake whakangaoko ai, engari, me tiki ki te matamata.

TAU 11-12: TE MĀTAURANGA

E mahi ana, e tūhura ana te ākonga i ngā ara toitūtanga, i ngā ara auaha ahakoa te horopaki.

TMoA Taumata 6

– Tikanga-ā-Iwi

- Ka whakamārama i ngā take me ngā huarahi e tukuna iho ai e te takitahi me ngā rōpū, ō rātou ahurea, ō rātou tuku ihotanga, kia mau pūmau.
- Ka tautohu i ngā pūtake me ngā otinga o ngā tūāhua kua waihanga i te oranga o te tangata.
- Ka whakaahua i ngā huarahi e tuhia ai, e maumaharatia ai ngā mahi o mua.
- Ka whakamārama i ngā whakaatatanga o te wāhi i ngā pāhekohekotanga o te tangata ki te taiao i ngā wā o mua.
- Nā te mōmōhangā ka whakatau tikanga ngā kaiwhakapeto, ngā kaiwhakangao me te kāwanatanga ka pā ki te porihanga o Aotearoa.

– Pūtaiao

- Ka whakahāngai i ngā āhuatanga ā-tinana me ngā mahi o te tipu, o te kīrehe, o te moroiti, ki ā rātou tukanga koiora, ā ka tūhura i ngā āhuatanga taiao e pāpā ana ki aua tukanga.

– Hangarau

- Ka tirohia ngā uara me ngā whakapono o iwi kē, ka:
 - whakahāngai ki te otinga;
 - mōhio ki ngā whakaharatau;
 - whakarite ki ngā hangarau a tangata kē;
 - mārama ki ngā ārai me ngā huarahi wātea ka taea.
- Ka tūhura i ngā āhuatanga matua o te tangata e pā ana ki:
 - ngā pūnaha, ngā tukanga rānei;
 - te hiahia o ngā kiritaki;
 - ngā rautaki whakatairanga ki te kiritaki.

TMoA Taumata 7

– Tikanga-ā-Iwi

- Te Whakaritenga Pāpori me te Ahurea: Whiria te kaha tūātinitini, whiria te kaha tūāmanomano. Nō ngā tūpuna, tuku iho, tuku iho.
- Te Ao Hurihuri: E tama, e hine, tangata i ākona ki te whare, tū ana ki te marae, tau ana.
- Te Wāhi me te Taiao: Kotahi tonu te matua o te tangata Māori, ko Ranginui e tū nei, ko Papatūānuku e takoto nei.
- Ngā Mahinga Ohaoha: E kore e ngaoko te rākau ki te tīkina i te pūtake whakangaoko ai, engari, me tiki kite matamata.

– Hangarau (Taumata 7 & 8)

- Ka tūhura i ngā momo hangarau ka taea te whakarerekē i roto i ngā āhuatanga o te tangata, me ngā rauropi katoa, pērā i:
 - te whakaōrite whaioranga;
 - te raweke ira tangata.
- Kia mārama ki ngā pāpātanga ki ngā whakapono o te tangata.
- Ka tūhura, ka tautohe i ngā painga ohaoha o ētahi otinga me te pānga ki:
 - ngā whānau, hapū, iwi rānei;
 - ngā rohe, te motu, te ao whānui hoki.
- Ka taukumekume i te pāpātanga o te otinga hangarau ki:
 - ngā uara, ngā whakapono, me ngā waiaro;
 - ngā matatika o te tangata;
 - te ao tōrangapū;
 - te toitūtanga;
 - te taha ohaoha.

TAU 13: TE WHAKATINANA

Ka whakamahi te ākonga i ngā ritenga o te kanohi mataara, ngā ritenga toitūtanga, me ngā ritenga auaha hei hanga huarahi mō ngā rā ki tua.

TMoA Taumata 6

– Tikanga-ā-Iwi

- Ko te mahi takitahi, ā-rōpū, ā-pūtahitanga rānei, ki te whakatairanga i te tōkeke pāpori me ngā motika tangata.
- Ko te urutau me te rerekē haere o ngā ahurea, me ngā putanga iho o ēnei mō te porihanga.
- Ko ngā pūtaketanga me ngā otinga o ngā tūāhua o mua i waihanga i te āhua noho a te iwi o Aotearoa.
- He rerekē te titiro a te tangata ki ngā tūāhua o mua e whai tikanga ana ki Aotearoa.
- He maha ngā ara pāhekoheko rerekē a te tangata ki tōna taiao.
- Nā te mōmōhangā, ka whakatau tikanga ngā kaiwhakapeto, ngā kaiwhakanao me te kāwanatanga ka pā ki te porihanga o Aotearoa.

– Pūtaiao

- Ka whakahāngai i ngā āhuatanga ā-tinana me ngā mahi o te tipu, o te kīrehe, o te moroiti, ki ā rātou tukanga koiora, ā ka tūhura i ngā āhuatanga taiao e pāpā ana ki aua tukanga.

– Hangarau

- Ka tirohia ngā uara me ngā whakapono o iwi kē, ka:
 - whakahāngai ki te otinga;
 - mōhio ki ngā whakaharatau;
 - whakarite ki ngā hangarau a tangata kē;
 - mārama ki ngā ārai me ngā huarahi wātea ka taea.
- Ka tūhura i ngā āhuatanga matua o te tangata e pā ana ki:
 - ngā pūnaha, ngā tukanga rānei;
 - te hiahia o ngā kiritaki;
 - ngā rautaki whakatairanga ki te kiritaki.

TMoA Taumata 8

– Tikanga-ā-Iwi

- Te Whakaritenga Pāpori me te Ahurea: Whiria te kaha tūātinitini, whiria te kaha tūāmanomano. Nō ngā tūpuna, tuku iho, tuku iho.
- Te Ao Hurihuri: E tama, e hine, tangata i ākona ki te whare, tū ana ki te marae, tau ana.
- Te Wāhi me te Taiao: Kotahi tonu te matua o te tangata Māori, ko Ranginui e tū nei, ko Papatūānuku e takoto nei.
- Ngā Mahinga Ohaoha: E kore e ngaoko te rākau ki te tīkina i te pūtake whakangaoko ai, engari, me tiki ki te matamata.

– Hangarau (Taumata 7 & 8)

- Ka tūhura i ngā momo hangarau ka taea te whakarerekē i roto i ngā āhuatanga o te tangata, me ngā rauropi katoa, pērā i:
 - te whakaōrite whaioranga;
 - te raweke ira tangata.
- Kia mārama ki ngā pāpātanga ki ngā whakapono o te tangata.
- Ka tūhura, ka tautohe i ngā painga ohaoha o ētahi otinga me te pānga ki:
 - ngā whānau, hapū, iwi rānei;
 - ngā rohe, te motu, te ao whānui hoki.
- Ka taukumekume i te pāpātanga o te otinga hangarau ki:
 - ngā uara, ngā whakapono, me ngā waiaro;
 - ngā matatika o te tangata;
 - te ao tōrangapū;
 - te toitūtanga;
 - te taha ohaoha.

WHĀNAU

Kia noho ohoho tōna ngākau ki ngā
āhuatanga whai pānga o tōna iwi, tōna
hapū me tōna whānau

TAU 7-8: TE ARONGA

Ka aro te ākonga ki nga rerekētanga o te whānau, o te hapū me te iwi.

TMoA Taumata 4

– Te Reo Māori

- Ka taea te tautohetohe, te tuku pātai, te whakaputa i ngā kare ā-roto, te kōrero whakanene
- He rawe āna tuhinga, ā, kua mōhio haere ki ētahi momo tuhinga pērā i te pūrongo, te paki, te whakamārama, te whakaputa whakaaro.
- Kua whakamātau ki te pānui i ngā momo tuhinga maha nā te rahi haere o te puna pūkenga pānui.

– Hauora

- Ka whakataurite i ngā ture, i ngā tikanga rānei o te ao Pākehā, o te ao Māori, o hea ake rānei, e pā ana ki te mahi a te tangata i roto i te taiao.
- Ka tūhura me pēhea e pai ake ai te āhua o te taiao kura me ētahi atu taiao.
- Ka tūhura i te pānga mai o te haporī whānui ki te noho ora o ngā haporī ākonga.
- Ka tautohu, ka whakamārama i te rerekē haere o ngā horopaki whanaungatanga me te pānga hoki ki ngā haepapa o ia tangata, kātahi ka whakaahua i ngā whakautu e tika ana.
- Ka whakaatu i te huhua o ngā pūmanawa whakapuaki whakaaro i runga i te wairua whakawhena e tōtika ai te mahi ngātahi.
- Ka tautohu i ngā mahi whakatoihara me te tautoko i ētahi atu tāngata e rongo ana i ngā kino o tēnei mahi, kia tū tangata ai.

– Tikanga-ā-Iwi

- Ka whakamārama i te whakaritenga a te tangata i a ia anō hei urupare ki te mātātaki, ki te mōrearea rānei.
- Ka whakamārama i ngā take me ngā huarahi e tukuna iho ai e te takitahi me ngā rōpū, ō rātou ahurea, ō rātou tuku ihotanga, kia mau pūmau.
- Ka tautohu i ngā pūtake me ngā otinga o ngā tūāhua kua waihangā i te oranga o te tangata.
- Ka whakaahua i ngā huarahi e tuhia ai, e maumaharatia ai ngā mahi o mua.

- Ka whakamārama i ngā whakaatatanga o te wāhi i ngā pāhekoheketanga o te tangata ki te taiao i ngā wā o mua.
- Ka whakamārama i ngā whaiwāhitanga me ngā mātātaki o te torotoro mō te tangata, te wāhi me te taiao.
- Ka whakamārama i ngā take me ngā huarahi e rerekē ai te titiro me te whakamahi a te tangata i te rawa me ngā putanga iho o ēnei āhuatanga.
- Ka whakamārama i ngā take me ngā huarahi e whai ai te takitahi me te rōpū kia tiakina ngā motika o te kaiwhakapeto.

– Ngā Toi

- Ka tūhura, ka whakauru hangarau, ka whakawhanake, ka tautohu:
 - i ngā tūmomo mahi puoro e rata ana ia;
 - i ūna mōhio ki te ia o te puoro;
 - i ngā rerekētanga o ngā oro waiata me ngā tūmomo taonga puoro.
- Ka tūhura, ka whakaatu:
 - i ngā tukanga;
 - i ngā tūmomo mahi.
- Ka mārama, ka whakaatu whakaaro:
 - ki ngā tukanga;
 - ki ngā tūmomo mahi.
- Ka whakawhanake ariā, ka whakapakari pūkenga, ka whakamārama, ka whai māramatanga te ākonga:
 - mā te tūhura me te whakamahi i ngā hua o ngā rawa, rawa tā, me ngā taputapu;
 - i ngā mahi o te whiriwhiri tukanga rawa tā, me te tautohu taputapu;
 - mā te whakamahi i ngā tukanga me ngā rawa tā a te kaitoi.

TMoA Taumata 5

– Te Reo Māori

- Ka whakapuaki i ngā momo reo mō ngā horopaki ūkawa, ūpaki hoki. Ka haere tonu te whakapārekareka i te rere o te reo ki ngā āhuatanga Māori ake nei. He whaihua, he mārama āna tuhinga i ngā momo tuhinga huhua noa.

– Hauora (Taumata 5-8)

- Kia kōtuitua ēnei āhuatanga ki ngā whenu katoa.
 - TE WAIRUA
 - NGĀ TIKANGA
 - TE REO
 - NGĀ UARA ME NGĀ WAIARO

– Tikanga-ā-Iwi

- Te Whakaritenga Pāpori me te Ahurea: Whiria te kaha tūātinitini, whiria te kaha tūāmanomano. Nō ngā tūpuna, tuku iho, tuku iho.
- Te Ao Hurihuri: E tama, e hine, tangata i ākona ki te whare, tū ana ki te marae, tau ana.
- Te Wāhi me te Taiao: Kotahi tonu te matua o te tangata Māori, ko Ranginui e tū nei, ko Papatūānuku e takoto nei.
- Ngā Mahinga Ohaoha: E kore e ngaoko te rākau ki te tīkina i te pūtake whakangaoko ai, engari, me tiki ki te matamata.

– Ngā Toi (Taumata 5 & 6)

- Hei whakawhanake i ngā tūmomo tukanga me ūna mōhio ki te huhua o ngā āhuatanga toi, i āna ake mahi toi me tērā o ētahi atu.

TAU 9-10: TE TŪHURATANGA

E ako ana te ākonga i ngā ritenga haumaru tawhito o te whānau, o te hapū me te iwi.

TMoA Taumata 4

– Te Reo Māori

- Ka taea te tautohetohe, te tuku pātai, te whakaputa i ngā kare ā-roto, te kōrero whakanene.
- He rawe āna tuhinga, ā, kua mōhio haere ki ētahi momo tuhinga pērā i te pūrongo, te paki, te whakamārama, te whakaputa whakaaro.

– Hauora

- Ka whakataurite i ngā ture, i ngā tikanga rānei o te ao Pākehā, o te ao Māori, o hea ake rānei, e pā ana ki te mahi a te tangata i roto i te taiao.
- Ka tūhura me pēhea e pai ake ai te āhua o te taiao kura me ētahi atu taiao.
- Ka tūhura i te pānga mai o te hapori whānui ki te noho ora o ngā hapori ākonga.
- Ka tautohu, ka whakamārama i te rerekē haere o ngā horopaki whanaungatanga me te pānga hoki ki ngā haepapa o ia tangata, kātahi ka whakaahua i ngā whakautu e tika ana.
- Ka whakaatu i te huhua o ngā pūmanawa whakapuaki whakaaro i runga i te wairua whakawhena e tōtika ai te mahi ngātahi.
- Ka tautohu i ngā mahi whakatoi hara me te tautoko i ētahi atu tāngata e rongo ana i ngā kino o tēnei mahi, kia tū tangata ai.

– Tikanga-ā-Iwi

- Ka whakamārama i te whakaritenga a te tangata i a ia anō hei urupare ki te mātātaki, ki te mōrearea rānei.
- Ka whakamārama i ngā take me ngā huarahi e tukuna iho ai e te takitahi me ngā rōpū, ō rātou ahurea, ō rātou tuku ihotanga, kia mau pūmau.
- Ka tautohu i ngā pūtake me ngā otinga o ngā tūāhua kua waihangā i te oranga o te tangata.
- Ka whakaahua i ngā huarahi e tuhia ai, e maumaharatia ai ngā mahi o mua.

- Ka whakamārama i ngā whakaatatanga o te wāhi i ngā pāhekohekotanga o te tangata ki te taiao i ngā wā o mua.
- Ka whakamārama i ngā whaiwāhitanga me ngā mātātaki o te torotoro mō te tangata, te wāhi me te taiao.
- Ka whakamārama i ngā take me ngā huarahi e rerekē ai te titiro me te whakamahi a te tangata i te rawa me ngā putanga iho o ēnei āhuatanga.
- Ka whakamārama i ngā take me ngā huarahi e whai ai te takitahi me te rōpū kia tiakina ngā motika o te kaiwhakapeto.

– Ngā Toi

- Ka tūhura, ka whakauru hangarau, ka whakawhanake, ka tautohu:
 - i ngā tūmomo mahi puoro e rata ana ia;
 - i ūna mōhio ki te ia o te puoro;
 - i ngā rerekētanga o ngā oro waiata me ngā tūmomo taonga puoro.
- Ka tūhura, ka whakaatu:
 - i ngā tukanga;
 - i ngā tūmomo mahi.
- Ka mārama, ka whakaatu whakaaro:
 - ki ngā tukanga;
 - ki ngā tūmomo mahi.
- Ka whakawhanake ariā, ka whakapakari pūkenga, ka whakamārama, ka whai māramatanga te ākonga:
 - mā te tūhura me te whakamahi i ngā hua o ngā rawa, rawa tā, me ngā taputapu;
 - i ngā mahi o te whiriwhiri tukanga rawa tā, me te tautohu taputapu;
 - mā te whakamahi i ngā tukanga me ngā rawa tā a te kaitoi.

TMoA Taumata 5

– Te Reo Māori

- Ka whakapuaki i ngā momo reo mō ngā horopaki ūkawa, ūpaki hoki. Ka haere tonu te whakapārekareka i te rere o te reo ki ngā āhuatanga Māori ake nei. He whaihua, he mārama īnatuhinga i ngā momo tuhinga huhua noa.

– Hauora (Taumata 5-8)

- Kia kōtuitua ēnei āhuatanga ki ngā whenu katoa.
 - TE WAIRUA
 - NGĀ TIKANGA
 - TE REO
 - NGĀ UARA ME NGĀ WAIARO

– Tikanga-ā-lwi

- Te Whakaritenga Pāpori me te Ahurea: Whiria te kaha tūātinitini, whiria te kaha tūāmanomano. Nō ngā tūpuna, tuku iho, tuku iho.
- Te Ao Hurihuri: E tama, e hine, tangata i ākona ki te whare, tū ana ki te marae, tau ana.
- Te Wāhi me te Taiao: Kotahi tonu te matua o te tangata Māori, ko Ranginui e tū nei, ko Papatūānuku e takoto nei.
- Ngā Mahinga Ohaoha: E kore e ngaoko te rākau ki te tīkina i te pūtake whakangaoko ai, engari, me tiki ki te matamata.

– Ngā Toi (Taumata 5 & 6)

- Hei whakawhanake i ngā tūmomo tukanga me ūna mōhio ki te huhua o ngā āhuatanga toi, i āna ake mahi toi me tērā o ētahi atu.

TAU 11-12: TE MĀTAURANGA

Ka tūhura te ākonga i te pānga o tērā āhuatanga ki te Māori i roto i tēnei ao whānui, me te whakamahi i aua ritenga ina pakeke a ia.

TMoA Taumata 6

– Te Reo Māori

- Kei te hurihuri, kei te whakapārekareka i te reo, ahakoa te kaupapa, me te mau tonu ki te tikanga.
- He whakarongo, he arohaehae, he whakahoki kōrero.
- Whakamahia ngā wāhanga o te tinana hei whakawhitihiti whakaaro, kare ā-roto, me te mōhiohio.

– Hauora

- Ka tūhura, ka whakamārama i te pānga mai o ngā take kai e pāpā ana ki te hauora o te whānau, kōhungahunga mai, taiohi mai, pakeke mai.
- Ka tautohu, ka tūhura i ngā kōwhiringa e pā ana ki te whanaketanga o te taiohi, me te arotake i ngā hua ka puta ake i aua kōwhiringa.
- Ka whakarite i ngā rautaki haumaru hei tiaki i ngā motika a te ākonga me ētahi atu i roto i ngā horopaki huhua.
- Ka whakamahi i ngā mātāpono koiri hei whakapai ake i ngā ariā pūkenga koiri whāiti.
- Ka whakaatu i ngā āheinga koiri, me ngā whakaaro tōtika i ngā horopaki mātātaki.
- Ka whakaatu i tōna mārama, i tōna tautoko i te whānuitanga o ngā hiahia me ngā tikanga a ētahi atu (ā-iwi, ā-hapori) i a ia e mahi koiri ana.
- Ka whiriwhiri, ka ū tonu ki ngā mahi koiri me te tātari i ngā āhuatanga e pāpā ana ki te whai wāhitanga ki aua mahi koiri.
- Ka whakamahi i te mātauranga taiao, pūtaiao me te hangarau kia pakari ai ngā āheinga koiri i ngā horopaki maha.
- Ka arotake i te whaihua o ngā mahi me ngā tikanga a tētahi rōpū kaitiaki taiao.
- Ka tūhura i te mahi me ngā tikanga whaihua o te rohe, o te motu hei whakatairanga i te noho ora o te tangata me te noho haumaru i roto i ngā taiao.
- Ka tātari i ngā kaupapa a te kura me te hapori e whakatairanga ana i te noho ora me te noho haumaru a te hunga taiohi.

- Ka tūhura me pēhea ngā whanonga, ngā uara me ngā waiaro o te tangata takitahi, o te rōpū hoki e pāpā ana ki te mauritau o tētahi atu.
- Ka whakarite rautaki me te whakaatu i ngā pūmanawa mahi e taea ai te aro ki ngā horopaki mātātaki i runga i te wairua tōtika.
- Ka whakaatu i tōna mārama ki ngā āhuatanga e puta ai te tuakiri whaiaro o te tangata, kia taea ai te whakanui i tōna tū motuhake me te tiaki i tōna oranga wairua, oranga hinengaro, oranga tinana.

– Tikanga-ā-Iwi

- Te toro me te whakamārama i ngā āhuatanga pēnei i ēnei:
- Ko te mahi takitahi, ā-rōpū, ā-pūtahitanga rānei, ki te whakatairanga i te tōkeke pāpori me ngā motika tangata.
- Ko ngā pūtaketanga me ngā otinga o ngā tūāhua o mua i waihanga i te āhua noho a te iwi o Aotearoa.
- He rerekē te titiro a te tangata ki ngā tūāhua o mua e whai tikanga ana ki Aotearoa.
- He motuhake tonu ngā āhuatanga o te taiao tūturu me te taiao ahurea, ā, ka waihangatia ēnei e ngā tukanga whakaauaha tauira mokowā.
- He maha ngā ara pāhekoheko rerekē a te tangata ki tōna taiao.
- Nā te mōmōhangā, ka whakatau tikanga ngā kaiwhakapeto, ngā kaiwhakanao me te kāwanatanga ka pā ki te porihanga o Aotearoa.
- He taupuhipuhi ngā rāngai rerekē o te īhanga o Aotearoa.

– Pūtaiao

- Ka torotoro i ngā rerenga tukanga koiora o te tipu, o te kīrehe.
- Ka mārama ki te pāhekoheko o te pītau-ira me te taiao i roto i te whakatinana ira.
- Ka whakamārama me pēhea e puta ai ngā panoni ā-ira ki rō taupori i ngā pāhekoheko o ngā āhuatanga taiao me te whiringa māori.
- Ka torotoro i ngā tauira horahora hauropi, ā, ka whakamārama i ētahi take mō aua tauira.
- Ka mārama haere me pēhea te tukanga nukupapa, me ērā atu āhuatanga ā-nuku, e hanga ai, e panoni ai i te mata o Papatūānuku.

- Ka mārama me pēhea e taea ai e ngā mahi a te tangata te whakarerekē i ngā hurihangā e tautoko ana i te ora i runga i a Papatūānuku.
- Ka whakamārama i ngā āhuatanga me ngā hurihangā ora o ētahi tūmomo whetū, tae atu ki ngā panoni pūngao me te wā.

TMoA Taumata 7

– Te Reo Māori

- Nā te whānui ake o te puna kupu ka kaha ake te tautoko, te whakawhitihiti māramatanga, te whakakotahi hei whakatau, hei whakaiti rānei. E whakamahi ana i ngā āhuatanga katoa o te reo me te tinana hei whakatau tika i ngā take, hei whakawhitihiti whakaaro, kare ā-roto me te mōhiohio. E takahuri ana i te reo mā te whakapārekareka, mā te kupu peha, mā te kupu huna.

– Hauora (Taumata 5-8)

- Kia kōtuituia ēnei āhuatanga ki ngā whenu katoa.
 - **TE WAIRUA**
 - **NGĀ TIKANGA**
 - **TE REO**
 - **NGĀ UARA ME NGĀ WAIARO**

– Tikanga-ā-Iwi

- Te Whakaritenga Pāpori me te Ahurea: Whiria te kaha tūātitinitini, whiria te kaha tūāmanomano. Nō ngā tūpuna, tuku iho, tuku iho.
- Te Ao Hurihuri: E tama, e hine, tangata i ākona ki te whare, tū ana ki te marae, tau ana.
- Te Wāhi me te Taiao: Kotahi tonu te matua o te tangata Māori, ko Ranginui e tū nei, ko Papatūānuku e takoto nei.
- Ngā Mahinga Ohaoha: E kore e ngaoko te rākau ki te tīkina i te pūtake whakangaoko ai, engari, me tiki ki te matamata.

– Pūtaiao

- Ngā Momo Tūhuratanga: Ka oti te whakarōpū me te tautohu, te torotoro, te rapu tauira me te whakatauira, te whakamātau tika, te whakaoti rapanga, te hanga i tētahi mea, i tētahi pūnaha rānei.
- Te Reo Matatini o te Pūtaiao: Ka pakari haere te mōhio ki te reo matatini o te pūtaiao, o te pāngarau, me ngā

pūnaha tohu pūtaiao, ā, ka whakamahia ēnei reo matatini hei pānui, hei whakaatu i ōna ake whakaaro, tae atu ki ū ētahi atu.

- Te Whakamahinga o te Pūtaiao: Ka ako mō ngā mahi me ngā kaimahi e whakaputaina ai ngā mātauranga pūtaiao. Ka whakahāngai i tōna mōhio pūtaiao ki ngā whakatau me ngā mahi o te ao tangata, arā, hei whakaaro ki ngā take ā-iwi, me ngā take whānui, e pā ana ki te tangata, te porihanga me te taiao.

TAU 13: TE WHAKATINANA

Ka whakatinana ngā ākonga i ngā rerekētanga o te whānau, o te hapū me te iwi.

TMoA Taumata 6

– Te Reo Māori

- Kei te hurihuri, kei te whakapārekareka i te reo, ahakoa te kaupapa, me te mau tonu ki te tikanga.
- He whakarongo, he arohaehae, he whakahoki kōrero.
- Whakamahia ngā wāhanga o te tinana hei whakawhitihitī whakaaro, kare ā-roto, me te mōhiohio.

– Hauora

- Ka tūhura, ka whakamārama i te pānga mai o ngā take kai e pāpā ana ki te hauora o te whānau, kōhungahunga mai, taiohi mai, pakeke mai.
- Ka tautohu, ka tūhura i ngā kōwhiringa e pā ana ki te whanaketanga o te taiohi, me te arotake i ngā hua ka puta ake i aua kōwhiringa.
- Ka whakarite i ngā rautaki haumaru hei tiaki i ngā motika a te ākonga me ētahi atu i roto i ngā horopaki huhua.
- Ka whakamahi i ngā mātāpono koiri hei whakapai ake i ngā ariā pūkenga koiri whāiti.
- Ka whakaatu i ngā āheinga koiri, me ngā whakaaro tōtika i ngā horopaki mātātaki.
- Ka whakaatu i tōna mārama, i tōna tautoko i te whānuitanga o ngā hiahia me ngā tikanga a ētahi atu (ā-iwi, ā-hapori) i a ia e mahi koiri ana.
- Ka whiriwhiri, ka ū tonu ki ngā mahi koiri me te tātari i ngā āhuatanga e pāpā ana ki te whai wāhitanga ki aua mahi koiri.
- Ka whakamahi i te mātauranga taiao, pūtaiao me te hangarau kia pakari ai ngā āheinga koiri i ngā horopaki maha.
- Ka arotake i te whaihua o ngā mahi me ngā tikanga a tētahi rōpū kaitiaki taiao.
- Ka tūhura i te mahi me ngā tikanga whaihua o te rohe, o te motu hei whakatairanga i te noho ora o te tangata me te noho haumaru i roto i ngā taiao.

- Ka tātari i ngā kaupapa a te kura me te hapori e whakatairanga ana i te noho ora me te noho haumaru a te hunga taiohi.
- Ka tūhura me pēhea ngā whanonga, ngā uara me ngā waiaro o te tangata takitahi, o te rōpū hoki e pāpā ana ki te mauritau o tētahi atu.
- Ka whakarite rautaki me te whakaatu i ngā pūmanawa mahi e taea ai te aro ki ngā horopaki mātātaki i runga i te wairua tōtika.
- Ka whakaatu i tōna mārama ki ngā āhuatanga e puta ai te tuakiri whaiaro o te tangata, kia taea ai te whakanui i tōna tū motuhake me te tiaki i tōna oranga wairua, oranga hinengaro, oranga tinana.

– Tikanga-ā-Iwi

- Te toro me te whakamārama i ngā āhuatanga pēnei i ēnei:
 - Ko te mahi takitahi, ā-rōpū, ā-pūtahitanga rānei, ki te whakatairanga i te tōkeke pāpori me ngā motika tangata.
 - Ko ngā pūtaketanga me ngā otinga o ngā tūāhua o mua i waihangā i te āhua noho a te iwi o Aotearoa.
 - He rerekē te titiro a te tangata ki ngā tūāhua o mua e whai tikanga ana ki Aotearoa.
 - He motuhake tonu ngā āhuatanga o te taiao tūturu me te taiao ahurea, ā, ka waihangatia ēnei e ngā tukanga whakaauaha tauira mokowā.
 - He maha ngā ara pāhekoheko rerekē a te tangata ki tōna taiao.
 - Nā te mōmōhangā, ka whakatau tikanga ngā kaiwhakapeto, ngā kaiwhakanao me te kāwanatanga ka pā ki te porihanga o Aotearoa.
 - He taupuhipuhi ngā rāngai rerekē o te ōhanga o Aotearoa.

– Pūtaiao

- Ka torotoro i ngā rerenga tukanga koiora o te tipu, o te kīrehe.
- Ka mārama ki te pāhekoheko o te pītau-ira me te taiao i roto i te whakatinana ira.
- Ka whakamārama me pēhea e puta ai ngā panoni ā-ira ki rō taupori i ngā pāhekoheko o ngā āhuatanga taiao me te whiringa māori.

- Ka torotoro i ngā tauira horahora hauropi, ā, ka whakamārama i ētahi take mō au aua tauira.
- Ka mārama haere me pēhea te tukanga nukupapa, me ērā atu āhuatanga ā-nuku, e hanga ai, e panoni ai i te mata o Papatūānuku.
- Ka mārama me pēhea e taea ai e ngā mahi a te tangata te whakarerekē i ngā hurihangā e tautoko ana i te ora i runga i a Papatūānuku.
- Ka whakamārama i ngā āhuatanga me ngā hurihangā-ora o ētahi tūmomo whetū, tae atu ki ngā panoni pūngao me te wā.

TMoA Taumata 8

– Te Reo Māori

- Kua mārama ake, kua mātanga ake ki te mana o te reo kōrero me ūna āhuatanga katoa. E torotoro ana kia mārama ake ai ki a ia, ki ētahi atu rānei ngā whakaaro me ngā ariā hōhonu. Kua mōhio he mana tō te reo kōrero me te reo ā-tinana i roto i te kōrero. Ka māia tonu ki te pare i ngā whakararu me ngā pātai matawhawhati.

– Hauora (Taumata 5–8)

- Kia kōtuituia ēnei āhuatanga ki ngā whenu katoa.
 - TE WAIRUA
 - NGĀ TIKANGA
 - TE REO
 - NGĀ UARA ME NGĀ WAIARO

– Tikanga-ā-Iwi

- Te Whakaritenga Pāpori me te Ahurea: Whiria te kaha tūātinitini, whiria te kaha tūāmanomano. Nō ngā tūpuna, tuku iho, tuku iho.
- Te Ao Hurihuri: E tama, e hine, tangata i ākona ki te whare, tū ana ki te marae, tau ana.
- Te Wāhi me te Taiao: Kotahi tonu te matua o te tangata Māori, ko Ranginui e tū nei, ko Papatūānuku e takoto nei.
- Ngā Mahinga Ohaoha E kore e ngaoko te rākau ki te tīkina i te pūtake whakangaoko ai, engari, me tiki ki te matamata.

– Pūtaiao

- Ngā Momo Tūhuratanga: Ka oti te whakarōpū me te tautohu, te torotoro, te rapu tauira me te whakatauira, te whakamātau tika, te whakaoti rapanga, te hanga i tētahi mea, i tētahi pūnaha rānei.
- Te Reo Matatini o te Pūtaiao: Ka pakari haere te mōhio ki te reo matatini o te pūtaiao, o te pāngarau, me ngā pūnaha tohu pūtaiao, ā, ka whakamahia ēnei reo matatini hei pānui, hei whakaatu i ūna ake whakaaro, tae atu ki ū ētahi atu.
- Te Whakamahinga o te Pūtaiao: Ka ako mō ngā mahi me ngā kaimahi e whakaputaina ai ngā mātauranga pūtaiao. Ka whakahāngai i tōna mōhio pūtaiao ki ngā whakatau me ngā mahi o te ao tangata, arā, hei whakaaro ki ngā take ā-iwi, me ngā take whānui, e pā ana ki te tangata, te porihanga me te taiao.

6

TE TAIAO

Kia whai koha ki ngā tikanga kaitiakitanga

TAU 7–8: TE ARONGA

E aro ana te ākonga ki ngā take e pā ana ki te ao tūroa, mai i te tirohanga ā-rohe me te tirohanga ā-ao.

TMoA Taumata 4

– Te Reo

- Ka taea te tautohetohe, te tuku pātai, te whakaputa i ngā kare ā-roto, te kōrero whakanene.
- He rawe āna tuhinga, ā, kua mōhio haere ki ētahi momo tuhinga pērā i te pūrongo, te paki, te whakamārama, te whakaputa whakaaro.
- Whanake i ngā pūkenga pānui.

– Pāngarau

- Ka whakaoti rapanga whaitake:
 - ka kōwhiri, ka whakamahi i te waeine e hāngai ana mō te roa, te horahanga, te rōrahi (kītanga), te papatipu (taumaha), te paemahana, te koki me te wā;
 - ka whakawhitihiti waeine māmā;
 - ka whakamahi i ngā inenga tapa ki te whiriwhiri i te paenga me te horahanga o te tapawhā hāngai, me te rōrahi o te poro tapawhā hāngai;
 - ka tuhi, ka whakamārama, ka whakamahi hoki i ngā momo wātaka me ngā mahere;
 - ka mārama ki te whaitakenga o tētahi inenga.
- Ka tautohu, ka whakamārama i ngā tikanga āhuatanga o ngā rōpū āhua ahu-2 me ngā rōpū āhua ahu-3.
- Ka tūhono i te āhua ahu-3 me tōna hoahoa ahu-2.
- Ka tuhi raumata hei hanga matarau. Ka whakaatu, ka whakamārama, ka whakamahi i te wāhi noho (taunga) o tētahi mea, me te ahunga:
 - ngā tōpito;
 - ngā koki o te kāpehu;
 - ngā āhuatanga o te taiao;
 - te tukutuku (takirua raupapa);
 - te mahere.
- Ka tautohu, ka whakamārama, ka whakamahi i te hangarite o tētahi āhua ahu-2, āhua ahu-3.
- Ka tautohu, ka whakamārama, ka whakamahi i ngā āhuatanga pūmau o ngā panoni.

- Ka whai i ngā tikanga mō te tūhuratanga tauanga e whai wāhi mai ana te raraunga whakarōpū matatini, te raraunga ine, me te raraunga houanga
- Ka tūhura i ngā pūāhua tūponotanga:
 - ka whakatairite i te tuari o ngā putanga whakamātau me ngā matapaenga;
 - ka mārama ki ngā putanga katoa e taea ana;
 - ka mārama ki te taurangitanga o ngā putanga kāore e tika ana;
 - ka whakamahi hautanga ki te whakaatu tūponotanga.

– Hauora

- Ka whakawhiti whakaaro mō ngā momo kai, mō te oranga ā-wairua, ā-hinengaro, ā-tinana.
- Ka whakaahua i ngā āhuatanga o te pūhuru hurutanga kia tau pai ai tōna wairua ki te rerekē haere o tōna tinana me ū ētahi atu.
- Ka tautohu i ngā pānga mai o ngā karere o te hapori, me te whakaahua i ngā uara tōtika mō te oranga o te tangata.
- Ka kimi, ka whakamahi mōhiohio i ngā horopaki huhua hei whakatau, hei whakatinana i ngā kōwhiringa haumaru.
- Ka māia te tū i te wā e whakaatu ana i ētahi raupapa neke i ngā horopaki huhua.
- Ka whakaatu i tōna hiahia ki te kawe i ngā take me ngā rautaki koiri, ki te whakawhānui atu i ūna āheinga koiri.
- Ka whai wāhi atu me te whakaputa māramatanga ki ngā mahi ngātahi i roto i ngā mahi koiri, ā-iwi, ā-hapori hoki.
- Ka tūhura i te pānga o te pūtaiao, o te hangarau me te taiao ki ngā taputapu ka kōwhiria, ka whakamahia i ētahi horopaki maha. Ka māia te tū i te wā e whakaatu ana i ētahi raupapa neke i ngā horopaki huhua.
- Ka whakaatu i tōna hiahia ki te kawe i ngā take me ngā rautaki koiri, ki te whakawhānui atu i ūna āheinga koiri.
- Ka whai wāhi atu me te whakaputa māramatanga ki ngā mahi ngātahi i roto i ngā mahi koiri, ā-iwi, ā-hapori hoki.

- Ka tūhura i te pānga o te pūtaiao, o te hangarau me te taiao ki ngā taputapu ka kōwhiria, ka whakamahia i ētahi horopaki maha.
- Ka tautohu, ka whakamārama i te rerekē haere o ngā horopaki whanaungatanga me te pānga hoki ki ngā haepapa o ia tangata, kātahi ka whakaahua i ngā whakautu e tika ana.
- Ka whakaatu i te huhua o ngā pūmanawa whakapuaki whakaaro i runga i te wairua whakawhena e tōtika ai te mahi ngātahi.
- Ka tautohu i ngā mahi whakatoihara me te tautoko i ētahi atu tāngata e rongo ana i ngā kino o tēnei mahi, kia tū tangata ai.

– Tikanga-ā-Iwi

- Ka whakamārama i te whakaritenga a te tangata i a ia anō hei urupare ki te mātātaki, ki te mōrearea rānei.
- Ka whakamārama i ngā take me ngā huarahi e tukuna iho ai e te takitahi me ngā rōpū, ō rātou ahurea, ō rātou tuku ihotanga, kia mau pūmau.
- Ka tautohu i ngā pūtake me ngā otinga o ngā tūāhua kua waihangā i te oranga o te tangata.
- Ka whakaahua i ngā huarahi e tuhia ai, e maumaharatia ai ngā mahi o mua.
- Ka whakamārama i ngā whakaatatanga o te wāhi i ngā pāhekohekotanga o te tangata ki te taiao i ngā wā o mua.
- Ka whakamārama i ngā whakaatatanga o te wāhi i ngā pāhekohekotanga o te tangata ki te taiao i ngā wā o mua.
- Ka whakamārama i ngā whaiwāhitanga me ngā mātātaki o te torotoro mō te tangata, te wāhi me te taiao.
- Ka whakamārama i ngā take me ngā huarahi e rerekē ai te titiro me te whakamahi a te tangata i te rawa me ngā putanga iho o ēnei āhuatanga.
- Ka whakamārama i ngā take me ngā huarahi e whai ai te takitahi me te rōpū kia tiakina ngā motika o te kaiwhakapeto.

TMoA Taumata 5

– Te Reo

- Ka whakapuaki i ngā momo reo mō ngā horopaki ūkawa, ūpaki hoki. Ka haere tonu te whakapārekareka

i te rere o te reo ki ngā āhuatanga Māori ake nei. He whaihua, he mārama āna tuhinga i ngā momo tuhinga huhua noa.

– Pāngarau

- Te Reo Matatini o te Pāngarau
- Ka whakawhitiwhiti whakaaro, ka āta wānanga te ākonga i āna mahi pāngarau, mā te kupu (ā-waha, ā-tuhī), mā te tohu, me ngā momo whakaahuahanga e hāngai ana. He mea nui tēnei hei tautoko i te whakatutukitanga o ngā whāinga paetae e whai ake nei, e pakari anō ai te whakaaro arorau, te whakaaro arohaehae, te whakaaro whaitake me te auahatanga o te ākonga e hāngai ana ki tēnei taumata.
- Te Whakamahinga o te Pāngarau
- Ka mārama te ākonga, ka arohaehae hoki ia i ngā tini whakamahinga o te pāngarau e hāngai ana ki tōna hapori. Me kākahu anō ngā whāinga paetae ki ngā momo horopaki maha o te ao whānui.

– Hauora (Taumata 5-8)

- Kia kōtuituia ēnei āhuatanga ki ngā whenu katoa.
- TE WAIRUA
- NGĀ TIKANGA
- TE REO
- NGĀ UARA ME NGĀ WAIARO

– Tikanga-ā-Iwi

- Te Whakaritenga Pāpori me te Ahurea: Whiria te kaha tūātinitini, whiria te kaha tūāmanomano. Nō ngā tūpuna, tuku iho, tuku iho.
- Te Ao Hurihuri: E tama, e hine, tangata i ākona ki te whare, tū ana ki te marae, tau ana.
- Te Wāhi me te Taiao: Kotahi tonu te matua o te tangata Māori, ko Ranginui e tū nei, ko Papatūānuku e takoto nei.
- Ngā Mahinga Ohaoha: E kore e ngaoko te rākau ki te tīkina i te pūtake whakangaoko ai, engari, me tiki ki te matamata.

– Pūtaiao

- Ngā Momo Tūhuratanga: Ka oti te whakarōpū me te tautohu, te torotoro, te rapu tauira me te whakatauira, te whakamātau tika, te whakaoti rapanga, te hanga i tētahi mea, i tētahi pūnaha rānei.

- Te Reo Matatini o te Pūtaiao: Ka pakari haere te mōhio ki te reo matatini o te pūtaiao, o te pāngarau, me ngā pūnaha tohu pūtaiao, ā, ka whakamahia ēnei reo matatini hei pānui, hei whakaatu i ōna ake whakaaro, tae atu ki ū ētahi atu.
- Te Whakamahinga o te Pūtaiao: Ka ako mō ngā mahi me ngā kaimahi e whakaputaina ai ngā mātauranga pūtaiao. Ka whakahāngai i tōna mōhio pūtaiao ki ngā whakatau me ngā mahi o te ao tangata, arā, hei whakaaro ki ngā take ā-iwi, me ngā take whānui, e pā ana ki te tangata, te porihanga me te taiao.

TAU 9-10: TE TŪHURATANGA

Kā tūhura te ākonga i te pānga o te Mahi, o te Houtete rānei, ā, mā ngā mahi o mua e hāngai ai ngā mahi mō ngā rā ki tua.

TMoA Taumata 4

– Te Reo

- Ka taea te tautohetohe, te tuku pātai, te whakaputa i ngā kare ā-roto, te kōrero whakanene.
- He rawe āna tuhinga, ā, kua mōhio haere ki ētahi momo tuhinga pērā i te pūrongo, te paki, te whakamārama, te whakaputa whakaaro.
- Kua whakamātau ki te pānui i ngā momo tuhinga maha nā te rahi haere o te puna pūkenga pānui.

– Pāngarau

- Ka mārama te ākonga, ka torotoro hoki ia i ngā tini whakamahinga o te pāngarau e hāngai ana ki te hapori e noho nei ia.
- Me kākahu anō ngā whāinga paetae ki ngā momo horopaki o te hapori.
- Ka whai i ngā tikanga mō te tūhuratanga tauanga ki te whakamahere, ki te whakatutuki tūhuratanga.
- He mea nui tēnei hei tautoko i te whakatutukitanga o ngā whāinga paetae e whai ake nei, e pakari anō ai te whakaaro arorau, te whakaaro arohaehae, te whakaaro whaitake me te auhatanga o te ākonga e hāngai ana ki tēnei taumata.
- Ka mārama ki ngā whakamahinga o ngā pūnaha hangarau.

– Hauora

- Ka tūhura, ka whakamārama i te pānga mai o ngā take kai e pāpā ana ki te hauora o te whānau, kōhungahunga mai, taiohi mai, pakeke mai.
- Ka tautohu, ka tūhura i ngā kōwhiringa e pā ana ki te whanaketanga o te taiohi, me te arotake i ngā hua ka puta ake i aua kōwhiringa.
- Ka whakarite i ngā rautaki haumaru hei tiaki i ngā motika a te ākonga me ētahi atu i roto i ngā horopaki huhua.
- Ka whakamahi i ngā mātāpono koiri hei whakapai ake i ngā ariā pūkenga koiri whāiti.
- Ka whakaatu i ngā āheinga koiri, me ngā whakaaro tōtika i ngā horopaki mātātaki.
- Ka whakaatu i tōna mārama, i tōna tautoko i te whānuitanga o ngā hiahia me ngā tikanga a ētahi atu (ā-iwi, ā-hapori) i a ia e mahi koiri ana.

- Ka whiriwhiri, ka ū tonu ki ngā mahi koiri me te tātari i ngā āhuatanga e pāpā ana ki te whai wāhitanga ki aua mahi koiri.
- Ka whakamahi i te mātauranga taiao, pūtaiao me te hangarau kia pakari ai ngā āheinga koiri i ngā horopaki maha.
- Ka arotake i te whaihua o ngā mahi me ngā tikanga a tētahi rōpū kaitiaki taiao.
- Ka tūhura i te mahi me ngā tikanga whaihua o te rohe, o te motu hei whakatairanga i te noho ora o te tangata me te noho haumaru i roto i ngā taiao.
- Ka tātari i ngā kaupapa a te kura me te hapori e whakatairanga ana i te noho ora me te noho haumaru a te hunga taiohi.
- Ka tūhura me pēhea ngā whanonga, ngā uara me ngā waiaro o te tangata takitahi, o te rōpū hoki e pāpā ana ki te mauritau o tētahi atu.
- Ka whakarite rautaki me te whakaatu i ngā pūmanawa mahi e taea ai te aro ki ngā horopaki mātātaki i runga i te wairua tōtika.
- Ka whakaatu i tōna mārama ki ngā āhuatanga e puta ai te tuakiri whaiaro o te tangata, kia taea ai te whakanui i tōna tū motuhake me te tiaki i tōna oranga wairua, oranga hinengaro, oranga tinana.

– Tikanga-ā-Iwi

- Te toro me te whakamārama i ngā āhuatanga pēnei i ēnei:
- Ko te mahi takitahi, ā-rōpū, ā-pūtahitanga rānei, ki te whakatairanga i te tōkeke pāpori me ngā motika tangata.
- Ko ngā pūtaketanga me ngā otinga o ngā tūāhua o mua i waihangā i te āhua noho a te iwi o Aotearoa.
- He rerekē te titiro a te tangata ki ngā tūāhua o mua e whai tikanga ana ki Aotearoa.
- He motuhake tonu ngā āhuatanga o te taiao tūturu me te taiao ahurea, ā, ka waihangatia ēnei e ngā tukanga whakaauaha tauira mokowā.
- He maha ngā ara pāhekohiko rerekē a te tangata ki tōna taiao.
- Nā te mōmōhangā, ka whakatau tikanga ngā kaiwhakapeto, ngā kaiwhakanao me te kāwanatanga ka pā ki te porihanga o Aotearoa.
- He taupuhipuhi ngā rāngai rerekē o te ōhangā o Aotearoa.

– Pūtaiao

- Ka torotoro i ngā rerenga tukanga koiora o te tipu, o te kīrehe.
- Ka mārama ki te pāhekoheko o te pītau-ira me te taiao i roto i te whakatinana ira.
- Ka whakamārama me pēhea e puta ai ngā panoni ā-ira ki rō taupori i ngā pāhekoheko o ngā āhuatanga taiao me te whiringa māori.
- Ka torotoro i ngā tauira horahora hauropi, ā, ka whakamārama i ētahi take mō auau tauira.
- Ka mārama haere me pēhea te tukanga nukupapa, me ērā atu āhuatanga ā-nuku, e hanga ai, e panoni ai i te mata o Papatūānuku.
- Ka mārama me pēhea e taea ai e ngā mahi a te tangata te whakarerekē i ngā hurihangā e tautoko ana i te ora i runga i a Papatūānuku.
- Ka whakamārama i ngā āhuatanga me ngā hurihangā ora o ētahi tūmomo whetū, tae atu ki ngā panoni pūngao me te wā.

– Te Tōpana me te Nekenga, Te Ngaru me te

Ngotangota, Te Hiko me te Autō

- Ka tūhura i ēnei tītohunga ā-rongo ki te whakamārama kounga, tatau hoki, i ētahi pūāhua kāore e mōhio whānuitia ana.
- Ka tātari raraunga ki te whakatau i ngā ia, i ngā hononga matatini o ētahi tītohunga ā-rongo.
- Ka whakamahi i ngā huatau ahupūngao ki te whakamārama i tētahi whakamahinga hangarau, whakamahinga koiora rānei, o te ahupūngao.

– Ngā Āhuatanga me ngā Panoni Matū

- Ka tūhura, ka ine i ngā āhuatanga kawekawe me te ūkiko o ētahi rōpū pūmatū pēnei i te waikawa me te pāpāhua, me ētahi pūhui whaiwaro, pūhui warokore hoki.

– Te Whakamahi Pūmatū

- Ka whakamārama i te ao Māori mā te mātai matū, ka whakamārama hoki me pēhea e whakamahia ai e te porihanga hei whakaea hiahia, hei whakaoti take, hei whakaputa hoki i te momo hangarau hou.

– Te Hanga Matū

- Ka mōhio ki te pānga o te hanga me te honohono ki ngā āhuatanga o te pūmatū.
- Ka mārama haere, ka whakamahi i ngā huatau matū taketake (hei tauira, ngā mātāpono taurite) hei

whakamārama mātakina.

- Ka ako i ngā huatau matua me ngā kōrero o mua o te pūtaiao, me ngā wāhi i roto i ngā pou pūtaiao.
- Ka ako haere e pā ana ki ngā huringa tautake o te pūtaiao e tupu haere ana.
- Ka mārama haere ki ngā huatau o te tautake o te mātauranga, kia kite ai i ngā uara taketake o te pūtaiao, he rerekē i ērā o te tangata whenua. Ka mārama haere ki ngā tikanga whakahaere o te mātauranga pūtaiao, me te ako i ngā kōrero mō ētahi tauira whakapai, whakakino rānei.
- Ka tirohia ētahi take porihanga o ēnei rā e pā ana ki ngā matatika pūtaiao, me pēhea hoki e uruparehia ai.

TMoA Taumata 5

– Te Reo

- Ka whakapuaki i ngā momo reo mō ngā horopaki ūkawa, ūpaki hoki. Ka haere tonu te whakapārekareka i te rere o te reo ki ngā āhuatanga Māori ake nei. He whaihua, he mārama āna tuhinga i ngā momo tuhinga huhua noa.

– Pāngarau

- Te Reo Matatini o te Pāngarau
- Ka whakawhitihiti whakaaro, ka āta wānanga te ākonga i āna mahi pāngarau, mā te kupu (ā-waha, ā-tuhī), mā te tohu, me ngā momo whakaahuahanga e hāngai ana. He mea nui tēnei hei tautoko i te whakatutukitanga o ngā whāinga paetae e whai ake nei, e pakari anō ai te whakaaro arorau, te whakaaro arohaehae, te whakaaro whaitake me te auahatanga o te ākonga e hāngai ana ki ēnei taumata.
- Te Whakamahinga o te Pāngarau
 - Ka mārama te ākonga, ka arohaehae, ka arotake hoki ia i te takenga mai o te mātauranga pāngarau me ngā tini whakamahinga o te pāngarau. Me kākahu anō ngā whāinga paetae ki ngā momo horopaki

– Hauora (Taumata 5–8)

- Kia kōtuituia ēnei āhuatanga ki ngā whenu katoa.
 - TE WAIRUA
 - NGĀ TIKANGA
 - TE REO
 - NGĀ UARA ME NGĀ WAIARO

TAU 11-12: TE MĀTAURANGA

E rapu ana ngā ākonga i ngā urupare auaha ki ngā take ā-ao, me te whakatipu mōhiotanga mō te rerekētanga o te taiao.

TMoA Taumata 6

– Te Reo

- Kei te hurihuri, kei te whakapārekareka i te reo, ahakoa te kaupapa, me te mau tonu ki te tikanga.
- He whakarongo, he arohaehae, he whakahoki kōrero.
- Whakamahia ngā wāhanga o te tinana hei whakawhitihiti whakaaro, kare ā-roto, me te mōhiohio.

– Pāngarau

- Ka whakamahi pānga rārangi hāngai, pānga rārangi kōaro hoki. Ka whakawhānui taupū, kia hāngai ki ngā tau tōpū me ngā hautau. Ka whakamahi pāpātanga whakaputu o ia rā. Ka whakamahi rautaki tau ki te whiriwhiri otinga tino whaihua. Ka mārama ki te whaitakenga o te otinga o tētahi rapanga. Ka tuhi, ka whakaoti whārite rārangi, tōrite rārangi, whārite pūrua, whārite taupū māmā, whārite tukutahi, kia rua ngā taurangi. Ka tūhono i te kauwhata, te tūtohi me te whārite ki ngā pānga rārangi, pānga pūrua, pānga taupū māmā e kitea mai ana i ngā tauira tau me ngā tauira mokowā.
- Ka whakatutuki inenga kia hāngai tonu te tōtika o te ine ki te horopaki.
- Ka whakamahi i ngā hononga o ngā waeine o te pūnaha ngahuru, tae atu ki ngā hononga o ngā waeine mō ngā āhuatanga rerekē.
- Ka whakamahi ture tātai hei whiriwhiri i te rōrahi o ngā momo poro, ngā koeko me ngā poi.
- Ka aro ki ngā āhua ūrite, ā, ka whakamahi whakaaro pānga riterite hei tātai i tētahi tapa.
- Ka whakamahi ūwehenga pākoki me te ture a Pythagoras, i ngā pūāhua ahu-2, ahu-3 hoki. Ka whakamahi papa taunga, mahere rānei ki te whakaatu taunga pātahi me ngā rohe o roto i ētahi huanui e rua, nui ake rānei.
- Ka whakatairite, ka whakamahi i ngā panoni papatahi, papā-maha hoki.

- Ka tātari tauira hangarite mā te whakaatu i ngā panoni i hangaia ai ua tauira.

– Tikanga-ā-Iwi

- Te toro me te whakamārama i ngā āhuatanga pēnei i ēnei:
 - Ko te mahi takitahi, ā-rōpū, ā-pūtahitanga rānei, ki te whakatairanga i te tōkeke pāpori me ngā motika tangata.
 - Ko ngā pūtaketanga me ngā otinga o ngā tūāhua o mua i waihangā i te āhua noho a te iwi o Aotearoa.
 - He rerekē te titiro a te tangata ki ngā tūāhua o mua e whai tikanga ana ki Aotearoa.
 - He motuhake tonu ngā āhuatanga o te taiao tūturu me te taiao ahurea, ā, ka waihangatia ēnei e ngā tukanga whakaauaha tauira mokowā.
 - He maha ngā ara pāhekohiko rerekē a te tangata ki tōna taiao.
 - Nā te mōmōhangā, ka whakatau tikanga ngā kaiwhakapeto, ngā kaiwhakanao me te kāwanatanga ka pā ki te porihanga o Aotearoa.
 - He taupuhipuhi ngā rāngai rerekē o te ūhangā o Aotearoa.

– Pūtaiao

- Ka torotoro i ngā rerenga tukanga koiora o te tipu, o te kīrehe.
- Ka mārama ki te pāhekohiko o te pītau-ira me te taiao i roto i te whakatinana ira.
- Ka whakamārama me pēhea e puta ai ngā panoni ā-ira ki rō taupori i ngā pāhekohiko o ngā āhuatanga taiao me te whiringa māori.
- Ka torotoro i ngā tauira horahora hauropi, ā, ka whakamārama i ētahi take mō ua tauira.
- Ka mārama haere me pēhea te tukanga nukupapa, me ērā atu āhuatanga ā-nuku, e hanga ai, e panoni ai i te mata o Papatūānuku.
- Ka mārama me pēhea e taea ai e ngā mahi a te tangata te whakarerēkē i ngā hurihangā e tautoko ana i te ora i runga i a Papatūānuku.
- Ka whakamārama i ngā āhuatanga me ngā hurihangā-ora o ētahi tūmomo whetū, tae atu ki ngā panoni pūngao me te wā.

– Te Tōpana me te Nekenga, Te Ngaru me te Ngotangota, Te Hiko me te Autō

- Ka tūhura i ēnei tītohunga ā-rongo ki te whakamārama kounga, tatau hoki, i ētahi pūāhua kāore e mōhio whānuitia ana.
- Ka tātari raraunga ki te whakatau i ngā ia, i ngā hononga matatini o ētahi tītohunga ā-rongo.
- Ka whakamahi i ngā huatau ahupūngao ki te whakamārama i tētahi whakamahinga hangarau, whakamahinga koiora rānei, o te ahupūngao.

– Ngā Āhuatanga me ngā Panoni Matū

- Ka tūhura, ka ine i ngā Āhuatanga kawekawe me te ūkiko o ētahi rōpū pūmatū pēnei i te waikawa me te pāpāhua, me ētahi pūhui whaiwaro, pūhui warokore hoki.

– Te Whakamahi Pūmatū

- Ka whakamārama i te ao Māori mā te mātai matū, ka whakamārama hoki me pēhea e whakamahia ai e te porihanga hei whakaea hiahia, hei whakaoti take, hei whakaputa hoki i te momo hangarau hou.

– Te Hanga Matū

- Ka mōhio ki te pānga o te hanga me te honohono ki ngā Āhuatanga o te pūmatū.
- Ka mārama haere, ka whakamahi i ngā huatau matū taketake (hei tauirā, ngā mātāpono taurite) hei whakamārama mātakinga.
- Ka ako i ngā huatau matua me ngā kōrero o mua o te pūtaiao, me ngā wāhi i roto i ngā pou pūtaiao.
- Ka ako haere e pā ana ki ngā huringa tautake o te pūtaiao e tupu haere ana.
- Ka mārama haere ki ngā huatau o te tautake o te mātauranga, kia kite ai i ngā uara taketake o te pūtaiao, he rerekē i ērā o te tangata whenua. Ka mārama haere ki ngā tikanga whakahāere o te mātauranga pūtaiao, me te ako i ngā kōrero mō ētahi tauira whakapai, whakakino rānei.
- Ka tirohia ētahi take porihanga o ēnei rā e pā ana ki ngā matatika pūtaiao, me pēhea hoki e uruparehia ai.

– Hangarau

- Ka tirohia ngā uara me ngā whakapono o iwi kē, ka whakahāngai ki te otinga; mōhio ki ngā whakaharatau;

whakarite ki ngā hangarau a tangata kē; mārama ki ngā ārai me ngā huarahi wātea ka taea.

- Ka tūhura i ngā āhuatanga matua o te tangata e pā ana ki: ngā pūnaha, ngā tukanga rānei; te hiahia o ngā kiritaki; ngā rautaki whakatairanga ki te kiritaki.

TMoA Taumata 7

– Te Reo

- Nā te whānui ake o te puna kupu ka kaha ake te tautoko, te whakawhitihitī māramatanga, te whakakotahi hei whakatau, hei whakaiti rānei. E whakamahi ana i ngā Āhuatanga katoa o te reo me te tinana hei whakatau tika i ngā take, hei whakawhitihitī whakaaro, kare ā-roto me te mōhiohio. E takahuri ana i te reo mā te whakapārekareka, mā te kupu peha, mā te kupu hunu.

– Pāngarau

- Reo Matatini o te Pāngarau
 - Ka whakawhitihitī whakaaro, ka āta wānanga te ākonga i āna mahi pāngarau, mā te kupu (ā-waha, ā-tuhi), mā te tohu, me ngā momo whakaahuahanga e hāngai ana. He mea nui tēnei hei tautoko i te whakatutukitanga o ngā whāinga paetae e whai ake nei, e pakari anō ai te whakaaro arorau, te whakaaro arohaehae, te whakaaro whaitake me te auahatanga o te ākonga e hāngai ana. Ka tēnei taumata.
- Te Whakamahinga o te Pāngarau
 - Ka mārama te ākonga, ka arohaehae, ka arotake hoki ia i te takenga mai o te mātauranga pāngarau me ngā tini whakamahinga o te pāngarau. Me kākahu anō ngā whāinga paetae ki ngā momo horopaki.

– Hangarau (Taumata 7 & 8)

- Ka tūhura i ngā momo hangarau ka taea te whakarerekē i roto i ngā Āhuatanga o te tangata, me ngā rauropi katoa, pērā i: te whakaōrite whaioranga; te raweke ira tangata.
- Kia mārama ki ngā pāpātanga ki ngā whakapono o te tangata.
- Ka tūhura, ka tautohe i ngā painga ohaoha o ētahi otinga me te pānga ki: ngā whānau, hapū, iwi rānei; ngā rohe, te motu, te ao whānui hoki.

- Ka taukumekume i te pāpātanga o te otinga hangarau ki: ngā uara, ngā whakapono, me ngā waiaro; ngā matatika o te tangata; te ao tōrangapū; te toitūtanga; te taha ohaoha.

– **Tikanga-ā-iwi**

- Te Whakaritenga Pāpori me te Ahurea: Whiria te kaha tūātinitini, whiria te kaha tūāmanomano. Nō ngā tūpuna, tuku iho, tuku iho.
- Te Ao Hurihuri: E tama, e hine, tangata i ākona ki te whare, tū ana ki te marae, tau ana.
- Te Wāhi me te Taiao: Kotahi tonu te matua o te tangata Māori, ko Ranginui e tū nei, ko Papatūānuku e takoto nei.
- Ngā Mahinga Ohaoha E kore e ngaoko te rākau ki te tīkina i te pūtake whakangaoko ai, engari, me tiki ki te matamata.

– **Pūtaiao**

- Ngā Momo Tūhuratanga: Ka oti te whakarōpū me te tautohu, te torotoro, te rapu tauira me te whakatauira, te whakamātau tika, te whakaoti rapanga, te hanga i tētahi mea, i tētahi pūnaha rānei.
- Te Reo Matatini o te Pūtaiao: Ka pakari haere te mōhio ki te reo matatini o te pūtaiao, o te pāngarau, me ngā pūnaha tohu pūtaiao, ā, ka whakamahia ēnei reo matatini hei pānui, hei whakaatu i ūna ake whakaaro, tae atu ki ū ētahi atu.
- Te Whakamahinga o te Pūtaiao: Ka ako mō ngā mahi me ngā kaimahi e whakaputaina ai ngā mātauranga pūtaiao. Ka whakahāngai i tōna mōhio pūtaiao ki ngā whakatau me ngā mahi o te ao tangata, arā, hei whakaaro ki ngā take ā-iwi, me ngā take whānui, e pā ana ki te tangata, te porihanga me te taiao.

TAU 13: TE WHAKATINANA

Ka whakatinanahia e te ākonga tēnei mea te kaitiakitanga ahakoa te horopaki.

TMoA Taumata 6

– Te Reo

- Kei te hurihuri, kei te whakapārekareka i te reo, ahakoa te kaupapa, me te mau tonu ki te tikanga.
- He whakarongo, he arohaehae, he whakahoki kōrero.
- Whakamahia ngā wāhanga o te tinana hei whakawhitihiti whakaaro, kare ā-roto, me te mōhiohio.

– Pāngarau

- Ka whakamahi pānga rārangi hāngai, pānga rārangi kōaro hoki. Ka whakawhānui taupū, kia hāngai ki ngā tau tōpū me ngā hautau. Ka whakamahi pāpātanga whakaputu o ia rā. Ka whakamahi rautaki tau ki te whiriwhiri otinga tino whaihua. Ka mārama ki te whaitakenga o te otinga o tētahi rapanga. Ka tuhi, ka whakaoti whārite rārangi, tōrite rārangi, whārite pūrua, whārite taupū māmā, whārite tukutahi, kia rua ngā taurangi.
- Ka tūhono i te kauwhata, te tūtohi me te whārite ki ngā pānga rārangi, pānga pūrua, pānga taupū māmā e kitea mai ana i ngā tauira tau me ngā tauira mokowā.
- Ka whakatutuki inenga kia hāngai tonu te tōtika o te ine ki te horopaki.
- Ka whakamahi i ngā hononga o ngā waeine o te pūnaha ngahuru, tae atu ki ngā hononga o ngā waeine mō ngā āhuatanga rerekē.
- Ka whakamahi ture tātai hei whiriwhiri i te rōrahi o ngā momo poro, ngā koeko me ngā poi.
- Ka aro ki ngā āhua ūrite, ā, ka whakamahi whakaaro pānga riterite hei tātai i tētahi tapa.
- Ka whakamahi ōwehenga pākoki me te ture a Pythagoras, i ngā pūāhua ahu-2, ahu-3 hoki. Ka whakamahi papa taunga, mahere rānei ki te whakaatu taunga pātahi me ngā rohe o roto i ētahi huanui e rua, nui ake rānei.
- Ka whakatairite, ka whakamahi i ngā panoni papatahi, papa-maha hoki.
- Ka tātari tauira hangarite mā te whakaatu i ngā panoni i hangaia ai aua tauira.

– Tikanga-ā-lwi

- Te toro me te whakamārama i ngā āhuatanga pēnei i ēnei:
 - Ko te mahi takitahi, ā-rōpū, ā-pūtahitanga rānei, ki te whakatairanga i te tōkeke pāpori me ngā motika tangata. Ko ngā pūtaketanga me ngā otinga o ngā tūāhua o mua i waihangā i te āhua noho a te iwi o Aotearoa.
 - He rerekē te titiro a te tangata ki ngā tūāhua o mua e whai tikanga ana ki Aotearoa. He motuhake tonu ngā āhuatanga o te taiao tūturu me te taiao ahurea, ā, ka waihangatia ēnei e ngā tukanga whakaauaha tauira mokowā.
 - He maha ngā ara pāhekoheko rerekē a te tangata ki tōna taiao.
 - Nā te mōmōhanga, ka whakatau tikanga ngā kaiwhakapeto, ngā kaiwhakanao me te kāwanatanga ka pā ki te porihanga o Aotearoa.
 - He taupuhipuhi ngā rāngai rerekē o te ūhangā o Aotearoa.

– Pūtaiao

- Ka torotoro i ngā rerenga tukanga koiora o te tipu, o te kīrehe.
- Ka mārama ki te pāhekoheko o te pītau-ira me te taiao i roto i te whakatinana ira.
- Ka whakamārama me pēhea e puta ai ngā panoni ū-ira ki rō taupori i ngā pāhekoheko o ngā āhuatanga taiao me te whiringa māori.
- Ka torotoro i ngā tauira horahora haupi, ā, ka whakamārama i ētahi take mō aua tauira.
- Ka mārama haere me pēhea te tukanga nukupapa, me ērā atu āhuatanga ū-nuku, e hanga ai, e panoni ai i te mata o Papatūānuku.
- Ka mārama me pēhea e taea ai e ngā mahi a te tangata te whakarerekē i ngā hurihangā e tautoko ana i te ora i runga i a Papatūānuku.
- Ka whakamārama i ngā āhuatanga me ngā hurihangā-ora o ētahi tūmomo whetū, tae atu ki ngā panoni pūngao me te wā.

– Te Tōpana me te Nekenga, Te Ngaru me te Ngotangota, Te Hiko me te Autō

- Ka tūhura i ēnei tītohunga ā-rongo ki te whakamārama kounga, tatau hoki, i ētahi pūāhua kāore e mōhio whānuitia ana.

- Ka tātari raraunga ki te whakatau i ngā ia, i ngā hononga matatini o ētahi tītohunga ā-rongo.
- Ka whakamahi i ngā huatau ahupūngao ki te whakamārama i tētahi whakamahinga hangarau, whakamahinga koiora rānei, o te ahupūngao.

– Ngā Āhuatanga me ngā Panoni Matū

- Ka tūhura, ka ine i ngā Āhuatanga kawekawe me te ūkiko o ētahi rōpū pūmatū pēnei i te waikawa me te pāpāhua, me ētahi pūhui whaiwaro, pūhui warokore hoki.

– Te Whakamahi Pūmatū

- Ka whakamārama i te ao Māori mā te mātai matū, ka whakamārama hoki me pēhea e whakamahia ai e te porihanga hei whakaea hiahia, hei whakaoti take, hei whakaputa hoki i te momo hangarau hou.

– Te Hanga Matū

- Ka mōhio ki te pānga o te hanga me te honohono ki ngā Āhuatanga o te pūmatū.
- Ka mārama haere, ka whakamahi i ngā huatau matū taketake (hei tauira, ngā mātāpono taurite) hei whakamārama mātakinga.
- Ka ako i ngā huatau matua me ngā kōrero o mua o te pūtaiao, me ngā wāhi i roto i ngā pou pūtaiao.
- Ka ako haere e pā ana ki ngā huringa tautake o te pūtaiao e tupu haere ana.
- Ka mārama haere ki ngā huatau o te tautake o te mātauranga, kia kite ai i ngā uara taketake o te pūtaiao, he rerekē i ērā o te tangata whenua. Ka mārama haere ki ngā tikanga whakahaere o te mātauranga pūtaiao, me te ako i ngā kōrero mō ētahi tauira whakapai, whakakino rānei.
- Ka tirohia ētahi take porihanga o ēnei rā e pā ana ki ngā matatika pūtaiao, me pēhea hoki e uruparehia ai.

– Hangarau

- Ka tirohia ngā uara me ngā whakapono o iwi kē, ka: whakahāngai ki te otinga; mōhio ki ngā whakaharatau; whakarite ki ngā hangarau a tangata kē; mārama ki ngā ārai me ngā huarahi wātea ka taea.
- Ka tūhura i ngā Āhuatanga matua o te tangata e pā ana ki: ngā pūnaha, ngā tukanga rānei; te hiahia o ngā kiritaki; ngā rautaki whakatairanga ki te kiritaki.

TMoA Taumata 8

– Te Reo

- Kua mārama ake, kua mātanga ake ki te mana o te reo kōrero me ūna āhuatanga katoa. E torotoro ana kia mārama ake ai ki a ia, ki ētahi atu rānei ngā whakaaro me ngā ariā hōhonu. Kua mōhio he mana tō te reo kōrero me te reo ā-tinana i roto i te kōrero. Ka māia tonu ki te pare i ngā whakararu me ngā pātai matawhawhati.

– Pāngarau

- Te Reo Matatini o te Pāngarau
- Ka whakawhitiwhiti whakaaro, ka āta wānanga te ākonga i āna mahi pāngarau, mā te kupu (ā-waha, ā-tuhi), mā te tohu, me ngā momo whakaahuahanga e hāngai ana. He mea nui tēnei hei tautoko i te whakatutukitanga o ngā whāinga paetae e whai ake nei, e pakari anō ai te whakaaro arorau, te whakaaro arohaehae, te whakaaro whaitake me te audhatanga o te ākonga e hāngai ana ki tēnei taumata.
- Te Whakamahinga o te Pāngarau
- Ka mārama te ākonga, ka arohaehae, ka arotake hoki ia i te takenga mai o te ātauanga pāngarau me ngā tini whakamahinga o te pāngarau. Me kākahu anō ngā whāinga paetae ki ngā momo horopaki maha o te ao whānui.

– Hangarau (Taumata 7 & 8)

- Ka tūhura i ngā momo hangarau ka taea te whakarerekē i roto i ngā Āhuatanga o te tangata, me ngā rauropi katoa, pērā i: te whakaōrite whaioranga; te raweke ira tangata.
- Kia mārama ki ngā pāpātanga ki ngā whakapono o te tangata.
- Ka tūhura, ka tautohe i ngā painga ohaoha o ētahi otinga me te pānga ki:
 - ngā whānau, hapū, iwi rānei;
 - ngā rohe, te motu, te ao whānui hoki.
- Ka taukumekume i te pāpātanga o te otinga hangarau ki:
 - ngā uara, ngā whakapono, me ngā waiaro;
 - ngā matatika o te tangata;
 - te ao tōrangapū;
 - te toitūtanga;
 - te taha ohaoha.

– Tikanga-ā-iwi

- Te Whakaritenga Pāpori me te Ahurea: Whiria te kaha tūtinitini, whiria te kaha tūāmanomano. Nō ngā tūpuna, tuku iho, tuku iho.
- Te Ao Hurihuri: E tama, e hine, tangata i ākona ki te whare, tū ana ki te marae, tau ana.
- Te Wāhi me te Taiao: Kotahi tonu te matua o te tangata Māori, ko Ranginui e tū nei, ko Papatūānuku e takoto nei.
- Ngā Mahinga Ohaoha: E kore e ngaoko te rākau ki te tīkina i te pūtake whakangaoko ai, engari, me tiki ki te matamata.

– Pūtaiao

- Ngā Momo Tūhuratanga: Ka oti te whakarōpū me te tautohu, te torotoro, te rapu tauira me te whakatauira, te whakamātau tika, te whakaoti rapanga, te hanga i tētahi mea, i tētahi pūnaha rānei.
- Te Reo Matatini o te Pūtaiao: Ka pakari haere te mōhio ki te reo matatini o te pūtaiao, o te pāngarau, me ngā pūnaha tohu pūtaiao, ā, ka whakamahia ēnei reo matatini hei pānui, hei whakaatu i ūna ake whakaaro, tae atu ki ō ētahi atu.
- Te Whakamahinga o te Pūtaiao: Ka ako mō ngā mahi me ngā kaimahi e whakaputaina ai ngā mātauranga pūtaiao. Ka whakahāngai i tōna mōhio pūtaiao ki ngā whakatau me ngā mahi o te ao tangata, arā, hei whakaaro ki ngā take ā-iwi, me ngā take whānui, e pā ana ki te tangata, te porihanga me te taiao.

